

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий

БОЙ ИЛА ХИЗМАТЧИ

4 ПАРДАЛИК ДРАМА

1918 йил

И Ш Т И Р О К Э Т У В Ч И Л А Р

Ғофир — бойнинг хизматкори, 30 ёшларда.
Жамила — Ғофирнинг хотини, 16 ёшда.
Солиҳбой — 50—60 ёшларда.
Холмат — бойнинг хизматкори, 30—35 ёшларда.
Ҳожiona — бойнинг онаси.
Пошшоойим }
Хонзодахон } Бойнинг хотинлари.
Гулбаҳор }
Қодирқул — мингбоши
Раҳима хола — Жамиланинг онаси.
Ойхон — Гулбаҳорнинг онаси.
Ҳасан — эликбоши.
Сифат буви.
Имом.
Тўра.
Пристав.
Қози ва бошқалар.

БИРИНЧИ ПАРДА

Солиҳбойнинг ичкари ҳовлиси. Рўпарада эшикларига ўймакорлик билан гуллар чекилган, бир-бирига ямаштириб солинган учта нақшли данғиллама уй. Бу уйларнинг олдида ёзда очилиб, қишда ёпиладиган нақшинкор, ойнабанд ровонлар. Ровонга асл туркман гиламлари, бахмал кўрпалар, ипак поёндозлар тўшалган. Шинга чинни қалпоқли зўр қандил осилган. Ҳовлининг саҳнига хилма-хил гуллар экилган. Унг ёки чап томонда катта кўча дарвозаси. Пошшоойим ровонда ўтиради. Раҳима хола унга кинна солади.

Раҳима хола (*ора-чора эснаб*). Менинг кўлим эмас, Луқмони Ҳакимнинг кўли! Чиқ! Чиқ! Тениганники-ю тентиганники бўлсанг чиқ! Кўзлаганнинг кўзига бор, сўзлаганнинг сўзига бор! Қорни катта бойларга бор! (*Узоқ эснаб.*) Қаттиққина кинна кирипти, айланай Пошшам! Қишининг назари ёмон бўлади-да.

Пошшоойим. Қуриб кетсин, ҳали кўчадан келатсам домла поччамиз то уйга кириб кетгунимча кўзини мендан узмаса-я!

Раҳима хола. Сизни ўша домланинг киннаси йиқитпти, айланай! Ҳали менинг қизим Жамилага: «Кўзга яқинсан, кўчага кўп чиқа кўрма!» дейишим ҳам бежиз эмас-да, ўргулай.

Пошшоойим. Ҳа, ҳа, ҳа! Гапингиз ўринсиз, холажон! Қизингиз Жамила ким ўзи! Хизматкоримиз Ғофир сўтакнинг хотини! Шу кунларда у келинчак эмасми, ясан-тусан жойида. Уч тўрт кун турсин, кўмирхона, ошхонадан бери келмай қолади. Иннайкин ким ҳам қайрилиб қарайди, дейсиз? Гап ҳуснда эмас, ясан-тусан, зеб-зийнатда. Мана менинг чиройим ўртача, ёшим ҳам ўтинқираб қолган... Лекин ҳамиша кинна киргани-кирган. Нимага десангиз, мана бу хитой товари кўйнак, хинали кўлларда ялтираган билакузуклар, пошнаси паст амиркон этикча, ғарч қўйилган қошиқдай кавшлар ер юзидаги бор киннани ўзига қақриб олади, холажон!

Раҳима хола. Қизим Жамиланинг боши огримасин. (*Ўзича.*) Бутун дарди-фалокатлар ўз бошларингдан бери келмасин. Айтганча, Пошшоҳон, кундошингиз Хонзодахонни кўрмайман?

Пошшоойим. Хонзодангиз дардини ичиға юта-япти... Ҳимм...

Раҳима хола. Ҳали унинг дарди кучли денг?

Пошшоойим. Ҳиммм... Мен ҳам тепатунимни тескари кийиб олиб, ажаб қилдим, шайландим. Устимга келиб мени куйдириб эди, мен ҳам уни куйдириб кулпарча қилдим. Қайин онам Ҳожiona билан тилни битта қилиб, эримга бултур кузак Хонзоданинг устига қирқ кокиллик бир чевар қизни олиб бердим. Мана энди куякуя жингаги чиқаяпти. Емайди ҳам, ичмайди ҳам. Дарди дунёси қоп-қоронғи бўлиб, уйда гумдон бўлиб ётипти. Ҳиммм...

Раҳима хола. Кундошингиз Хонзодахон юзи қора, шаддот хотин! Унга худонинг ўзи бас келмаса, бандаси невлaйди! Ўзини ҳам андак чакки босар дейишадими? Ростмикин шу гап?

Пошшоойим. Бўлмасачи! Сиз Хонзодани сундан оқ, мусичадан увол деб ўйладингизми? Унинг ёмон номи етти иқлимга кетган! Бошимга не-не кунларни солмади бу! Мен куя-куя куймай қўйдим... Энди ўзининг ирғишлаганини кўриб «ўла» дейман!..

Раҳима хола. Боласи йўғ-а, шу хотиннинг?

Пошшоойим. Тирноққа зор! Гулбаҳор бўлса, ҳадемай ўғил туғиб берди. Шундан кейин яна тепа сочи тикка бўлиб кетди, яшшамагурнинг. Ўл, ўл, баттар бўл! Ҳа, ҳа, ҳа... Ҳа, ҳа, ҳа. Бас холажон (*Қўллари билан баданларини сийпалаб, ирим қилиб, Хонзодага ирғитади.*) Ҳамма дарду фалокатларимни шу ер юткур олсин!

Рўбарўдаги эшиклардан бири аста очилади. Бошидаги ҳисобсиз кокиллари атрофига сочилган, товар кўйлак, бухоро кундалидан қирғоқларига олтин уқа тутилган енгсиз желетка кийган, олтин, марваридларга гарқ бўлган, пешонасига пат қўйган гажжакдор Хонзода қайфсиз — тажанг бир қиёфада кўринар. Эшикка суялганича Пошшоойимга хўмрайиб тикилар. Буни пайқаган Пошшоойим кўрқиб безовталанар.

Хонзода (*тўсатдан бақириб*). Мaстон! Чилим! (*Пауза.*) Ер юткур, Мaстон!

Мaстон (*югуриб кириб*). Лаббай, аяжон!

Хонзода. Қулоғингга ун босдингми, стимча, етти кулча! Чилим!

Мaстон. Ҳозир, аяжон.

Мaстон чилим келтириб найини тутади, Хонзода ғазаб билан чекади.

Хонзода. Нимага мени ҳадеб эрмак қилаяпсан? Нимага қийшиқ оғзингни ирвайтириб кулаяпсан? Сўйлоқ!

Мастон (*титраб-қақшаб*). Қани кулганим, аяжон!

Хонзода. Кулма дейман, сенга! Ҳу ўша ажин босган, қаримсиқ юзларингга зиңдалак чиқсин!

Пошшоойим. Кўрдингизми, ёмонлигини, хола! Мени қарғаяпти!

Раҳима хола. Вой гапга қўшилмай ҳали ўлай! Бир балога гирифтор бўлмай, туриб қоча қолай!

Пошшоойим. Бунга сир бериб ўтираманми? Ҳой, Мастон ўлгур, чилимни олиб кел! Сен нимага кеккаяяпсан, Мастон!

Хонзода. Қарима адо бўлгур, Мастон! Арслонни кесак отиб енгмоқчимисан? Ҳув музлаб, ғужанак бўлиб қолган чигиткага ўхшамай ўлгур!

Мастон (*йиғлаб*). Аяжонларим! Ахир мен сизларга нима гуноҳ қилдим?

Хонзода. Гапирма, шаллақи!

Раҳима хола (*Пошшоойимга*). Ҳой болам, шайтонга хай беринг!

Пошшоойим. Ул! Куйиб ўл!

Хонзода. Тур ит, кўзимдан йўқол! (*Чилимни отади.*)

Мастон йиғлаб чиқиб кетади.

Раҳима хола. Айланай, Хонзоданинг феълидан қўрққулик! (*Хонзодага.*) Ҳой Хонзодахон, ўша ёш қиз билан тенг бўлиб ўзингизни койитмасангизчи, болам! (*Чиқади.*)

Пошшоойим (*қўрққанидан мунофиқона кулиб*). Ҳой ўртоқ, ўша аҳмоқ қиз билан айтишманг! Қани бу ёққа келинг! Гаплашамиз...

Хонзода (*ўзини босиб олиб, секин Пошшоойим ёнига келади*). Яхши ўтирибсизми, ўртоқ! Кўрмайсизми, адо бўлгур, шумни!

Пошшоойим. Қўйинг, ёш қиз билан айтишманг!.. Нима бало, эрингиз хафа қилиб қўйдими дейман?

Хонзода. Сиз ҳам санамасдан саккиз деманг, ўртоқ! Улсин, ўша хасис эрингиз!

Пошшоойим. Эй тавба-ей, нолиб қопсиз? Мунча керияяпсиз? Ё жазманларни қумсаяпсизми?

Хонзода. Шундай бўшашаяпманки... Қани энди, бир дилдор кишининг бўлса-ю, кўнглинг ёзилса... Боя бир эркак кишининг товуши эшитилгандай бўлдимми?

Пошшоойим. Холматжон деган киши... Юракларингиз шув этиб кетгандир...

Хонзода. Домла поччаларимиз қуръон тиловат қилганларида сиз нима бўлсангиз мен ҳам шу-да, айланай! (*Иккови кулишади.*) Ҳой, ўртоқ, сиқинтидан дод дегим келади. Келинг энди, бирпас тотув бўлиб, маҳрам гаплардан гапиришиб, кўнгилдаги кудуратларни ёзайлик.

Пошшоойим. Нима гаплардан гаплашайлик?

Хонзода. Нимадан бўларди, япоқ соқол, пахмоқ соқол, эчки соқоллардан гаплашамиз-да!

Пошшоойим. Бесоқоллардан-чи!

Хонзода. Улардан ҳам гаплашамиз. Қани, эчки соқолингиз билан кўришиб турибсизми?

Пошшоойим. Аввал кичикдан...

Хонзода. Вой товба-ей... Аввал каттадан-да! Домла поччамиз қандай?

Пошшоойим. Ҳа, ҳа, ҳа... Домла поччангиз шотидай салангламай ўлсин! Мени бир кун кўрмаса жинни бўлиб қолади.

Хонзода. Бизнинг Холмат ҳам дуторни шундай эшиб чаладиган бўптики, айниқса, «ас бўламан бул кеча, маст бўламан шул кеча»ни чалиб, мени ўйнатгани-ўйнатган. Жонимни беришгача бораман шу йигитга!

Пошшоойим. Латифжон бесоқолингизчи? Ёки унинг лав-лунжи шалвираганими?

Хонзода. Латифжон бўлса ундан ҳам дўндиқ, ундан ҳам соз!

Пошшоойим. Ўртада битта бойнинг ўзи ошиқча денг, айланай!

Хонзода. Қайин онангизнинг хушовозлари келмай қолдими?

Пошшоойим. Пирлариникига кетганлар. Ҳализамон келиб қоладилар. У ёқ-бу ёқни йигиштириб қўяй, тагин оғзи эски қопдай очилиб кетмасин!

Хонзода. Бир жаҳли чиққандан кейин пешоналари санагдай тиришиб кетади, жодугарнинг!

Пошшоойим. Чарви еган мушукдай кўзлари йилтилламай ўлсин, ялмоғизнинг! (*Пошшоойим ўз уйига кириб кетади.*)

Холмат (йўлакдан туриб чақирар). Ҳо... Ким бор? Аяжонларим!

Хонзода (йўлакка яқин борар... Юзини рўмол билан ярим бекитиб). Кимсиз?

Холмат. Мен — Холмат! Вой, аяжон, сизмисиз? Истаганимнинг ўзи-я! Дил тўғрида, дил.

Хонзода. Келинг, Холматжон ака! Қадамингизга ҳасанот!

Холмат. Мунча қочасиз... Мундай жамолингизни кўрсатинг... Занг босган диллар ялтираб кетсин, аяжон!

Хонзода (юзини очиб). Ҳеч тўймас экансиз-да?

Холмат. Ўзим тўйсам ҳам кўзим тўймайди, кўзим!

Хонзода. Гапира қолинг! Бой отангиз юборгандирлар...

Холмат. Ҳе, бой отангизни қўйиб туринг, аяжон! Васлингиздан жудо бўлганимга расо уч кун бўлди-я! Илондек тўлғониб чиқаяпман, мундай ғариб, бенаво қулингизга адолат қилаверинг, хоним, подшоҳим!

Хонзода. Бир оз тобим йўқ, опаси жонидан!

Холмат. Ўша сизга келган дарди фалокатларга Холмат балогардон бўлсин. Ёмон нафас қилманг!

Хонзода. Соғиндингизми?

Холмат. Соғинганда қандай дейсиз? Хуллас гап, шу кеча сиз билан бир отамлашмасам, жинни бўлиб қоламан, тасаддуқ.

Хонзода. Букун эмас-да!

Холмат. Келинг энди шу кеча бир қирмизак олма-дак бўлиб, ёқамдан тушиб, енгимдан қўйнимга кириб, қўлтиғимдан чиқинг! Маст-аласт бўлиб, бир мурод ҳосил қилайлик...

Хонзода. Ўлинг, гапингиз қурсин!

Холмат. Ахир, сизни дастлаб кўргандаёқ, ошиқи беқарор бўлиб, кўкрагимиздан бир тийр жуводиз ходангги паррон ўтиб кетган-да, пошшам! Ўзингиз ҳам шундай соз, шундай қулинг ўргилсин бўпсизки, агар юзингизда етмиш қават парда бўлса-ю, бир қаватини очиб қўйсангиз ҳам ҳусни-жамолингизга ўттиз икки касава чироғ ёқмасдан иш қилаверади-я!

Хонзода. Ҳа, ҳа, ҳа... Ҳа, ҳа, ҳа... Жуда мақтаб юбордингиз... Холматжон... Хўп... Майли... Мен ҳам соғиндим... Агарда бой отангиз кирмаса, шу кеча сиз бой бўласиз, тузукми?

Холмат. Аяжон, бой бу кеча сизнинг ёнингизга кирди нимаю, кирмади нима? Билган билан итингизни овоқта, мушугингизни турма қилармиди? Ана-мана дегунча, кампир шафтолини данагидан айириб егуича бой ухлайди қолади!

Хонзода. Бўлмайди! Қайин онам бор. У, юзи қора кампир! Пайқаб қолади.

Холмат. Э... У кампирнинг пешонаси буришган, худо билан уришган, оғзида битта тиши йўқ, бу уйдаги кирди-чиқдилар билан иши йўқ! Қўяверинг, жонгинам!

Хонзода. Хўп, унадим... Лекин... Янги ҳикоя топиб қўйдингизми?

Холмат. Бир ажойиб эртагим бор, уч кечага етади:

Тарақа-туруқ омож бўйинтуруқ,
Шомирзаю қоқ-куруқ,
Ҳайҳот, оғзинга новвот!
Сийнани сийнага қўйиб,
Жимгина, хап ёт!
Офтобда шайтон кўндаланг,
Урикда маймун типпатик...

Аммо, лекин томга бекин. Замонларнинг замонида Солиҳбой деган

Хонзода шарақлаб кулади.

бир бой ўтган экан, унинг Хонзода деган моҳипайкар бир хотини ва Холмат деган бир одами бўларкан...

Хонзода. Бўлди, бўлди... (Кулади.)

Холмат. Ўша бой, ўша Холмат деган одамни уйига юбориб тайинлаптики: «Меҳмон боради, Хонзодахонга айткин, муборак қўллари билан қазилик палов пиширсин» депти.

Хонзода. Боринг билдим, ичакларимни уздингиз!

Холмат. Аяжон! Бу кеча, бизга қиладиган адолатингиз эсингиздан чиқмасин... Хайр... Эсон бўлинглар, аяжонларим! (Кетар.)

Сифат буви (кириб). Омонмисиз-эсонмисиз, айланай! (Кўришади.)

Хонзода. Қани нима қилдинг? Тез гапир!

Сифат буви. Нуриллахон эшон деганингиз ўт-кир азайимхон экан, дуоларни ёздиргунча нах ўзини ака, эчкисини така деб ўлиб бўлдим. (Игна, тумор, эзиб ички, тутотқи ва ҳар хил латта-путталарни бериб.)

Мана бу, дам солинган игнатлар! Кундошингиз Гулбахорнинг остонасига қоқиб ташлайсиз! Бу эса Гулбахорнинг тўкилган сочлари, буни зах бир ерга кўмдирасиз! Шундан кейин бой, кундошингиздан совуниб, сизга исир экан!

Хонзода. Иш қилиб амал қилсин-да!

Сифат буви. Айланай, эшон домланинг кароматларидан, эллик сўмни озсиндилар.

Хонзода (*пул бериб*). Ма, бу пулни Абдисаторга олиб бор! У, сенга дори беради, олиб келасан.

Сифат буви. Бу қанақа дори, айланай? Вой ўлай... Тагин ҳалиги...

Хонзода. Кейин биласан... Тилингни тий.. Туя кўрдингми? Йўқ! (*Пул бериб.*) Ўзингга! Хизматинг учун! Қани туёғингни шиқиллат!

Сифат буви. Илоҳим мақсадингизга етинг, болам! Хайр... Яхши қолинг... (*Кетади.*)

Хонзода (*ўзи ёлғиз*). Мени Хонзода пошшо дейдилар! Сен гадонинг қизи, мен билан тенг бўлмоқчимисан? Бошингга шундай маймун ўйинлари солайки, ўзинг туриб балли дегин! Бир ҳароми бола билан бойни ўзингга ром қилиб олдинг? Бола баҳонасида унинг молу дунёсига эга бўлмоқчисан! Хўш.. Мен бу даргоҳда нимага овуниб юрибман? Бойнинг ҳуснигами? Ширин сўзларигами?.. Бутун вужудим билан жирканаман у пўрдоқ, зихна бойдан! Менга унинг молу дунёси керак! Лекин нима қилайки, фарзанд йўқ, Ҳаммасига, ҳаммасига сен чанг солмоқчисан! Сен! Йўқ! Мен бу ишга йўл қўймайман. Меросга узатилган ўша панжаларингни жоди билан қирқаман! Болангнинг бир кун эмас, бир кун бошини чайнайман. Зеб-зийнатимни сотаман! Қошимни қоқаман! Сени йўқ қиламан!

Ташқаридав Ҳожионанинг йўғон овози эшитилади.

Ҳожиона. Ҳой, ким бор?

Пошшо ойим (*шошилиб уйдан чиқар*). Ҳожионам... Вой ўлай...

Мастон. Ҳожиона!

Хонзода. Ҳожиона, Ҳожиона ўлмади, биз қутулмадик...

Ҳамма Ҳожиона қаршисига чиқади. Бир қанчалар қўллаб, қўлтиқлаган ҳолда, қўлида ҳасса, Ҳожиона кирар. Атрофга ғазаб сочар.

Хонзода ва бошқалар унга хоксорлик билан эгилиб
салом берадилар.

Ҳожиона. Нега ҳамманг иш қилмай бекор ўти-
рибсанлар? Сулаймон ўлиб, девлар қутулибди-да? Мас-
тон! Чиқарган пахталарингни, чувиган гўзаларингни
кўрсат! Раҳима, сен жувариларни туйиб бўлдингми?
Ғофир ўлгир қани? Нимага ҳалигача қоплар бўшати-
лмабди, ўтинлар ёрилмабди?

Мастон. Мана Ҳожиона. *(Чувиган гўзаларини
кўрсатар.)*

Ҳожиона. Яшшамагур, бу оз! Ҳалол ишласанг ўла-
санми? Бугун ҳеч кимга уйқу йўқ. Эртагача шу ўн қоп
гўзани чувиш лозим! Хонзодахон, хоннинг қизи, кави-
шимни тозаланг? *(Ўтириб оёғини чўзади.)*

Хонзода. Жоним билан, онажон! *(Ҳожионанинг
кавишини артади.)*

Ҳожиона. Ҳой, биттанг менга исириқ солиб юбор.
Кўзикканга ўхшайман!

Раҳима хола. Ҳасад қилишади-да, Ҳожиона! *(Иси-
риқ солади.)*

Ҳожиона *(ҳаммани бир-бир кўздан кечириб)*. Яна
биттанг қани? Ҳалиги севиклиги кўринмайди?

Хонзода. У киши ҳали ноз уйқудалар, кечаси би-
лан эрларига дутор чалиб, ўйнаб бериб, чарчаб қолган-
лар-да!

Ҳожиона. Нима, нима? Ноз уйқудалар? Гулбаҳор-
а? Вой хоннинг қизи бўлмай ўлсин у киши. Менинг дар-
гоҳим касалхонами? Эри билан ётибдими?

Хонзода. Уғлингиз аллақачон пахта саройига кет-
ганлар...

Ҳожиона. Вой касофатинг ўзинга урсин, ювуқсиз!
Ҳамма айб ўғлимда: гўл, бўшанг. Эркак киши деган хо-
тинни гаҳ деганда қўлга қўнадиган қилмас экан, у эркак
эмас. Ойпошшо, Раҳима! Чақиринглар бу ёққа! Ирғитиб
ташланглар кўрпасини, жувонмаргни! Дуторни ҳам олиб
чиқинглар.

Ойпошшо, Раҳима Гулбаҳорнинг уйи томон
кетадилар.

Вой белим... Эшон пиримникига маъракага бораман деб
итдай чарчадим... Худо... Ўзинг бандам дегил!

Гулбаҳор югуриб чиқиб, ўзини Ҳожионанинг
оёғига ташлар.

Гулбаҳор. Тавба қилдим, онажон! Билмабман... Айб менда.

Ҳожиона (*юз ўғириб*). Қараманглар юзига! Гуноҳга ботасизлар! Бор, юз-қўлингни ювиб чиқ, хазон бўлгур! Ҳали шуми қайин онангга ҳурмат, эрга ҳурмат! Ёки ўғлимнинг ёғ-гўшглари қутуртираяптими сани? Гапир, Аҳмад қасқининг қизи! Шундай казо-казоларнинг қизлари — Пошшоойимлар, Хонзодахонлар қоқ саҳар туриб хизматимга ҳозир бўлса-ю, сен бенасаб, исқирт, атлас кўрпада мени писанд қилмай, хуррак отиб ётсанг! Ёинки севикли эрингиз кечаси билан ухлатмай чиқдими? А?!. А?!. Жонингизга тегдими?.. Гапиринг?.. Ухлаб қобсизда?.. А?.. Эрсиремай кўзларинг оқиб тушсин!

Гулбаҳор. Ойижон!

Ҳожиона. Гап қайтарма! Фариштаси йўқ, бетовфиқ! Дуторинг қани? Ҳали эримниям бузаяпман дегин? (*Дуторини отиб синдирар.*)

Гулбаҳор. Ойижон! Болам касал... Туни билан йиғлади... Мен бешик кучоқлаб, асти киприк қоқмай чиқдим. Тавба қилдим...

Ҳожиона. Йиғлама, беор! Товшингни ташқаридаги номаҳрамлар эшитади. Гуноҳга ботаман, гуноҳга! Мен икки йўл ҳаж қилган баговфиқ, художўй хотинман-а!

Хонзода. Онаси Ойхон хола ҳам келувди... Уйғотмай кетиб қопти...

Ҳожиона. А? Ҳали онанг ҳам келганми? Менинг йўғимни пойлаб-а? Нималарни бериб юбординг? Ҳар бир гадойга берсам, ўзим ҳам гадой бўлиб қоламан, жувонмарг? Тўхта, кечаси келган йигит ким эди у?

Гулбаҳор. Акам.

Ҳожиона. Ҳалиғи ўгай акангми? Нимага ундан қочмадинг?

Гулбаҳор. Нега акамдан қочай?

Ҳожиона. Угай ака, ака бўладими? Бу уй икки йўл ҳаж қилган Ҳожионанинг уйи-я! Бу уйда номоз ўқиганлар, рўза тутганлар, кўчага товуши чиқмайдиган мастуралар туради. Аканг келмасин! Ундан қочасан! Ўзинг бандам дегил, худо!..

Гулбаҳор (*этагини ўпиб*). Тавба қилдим, онажон!

Ҳожиона. Тур! Тавбангни қабул қилдим. Сенга эринг нима савға келтирди?

Гулбаҳор. А?.. Ҳалиғи... Ҳа... бир жўра атлас.

Ҳожиона. Олиб чиқ!

Гулбаҳор кириб, атласни олиб чиқиб, Ҳожионага берар.
Бор, таҳорат ол... Номозингни ўқи! (Хонзодани кўрсатиб.) Хонзодани қара, жойномозга қандай ярашади! Уҳ... ҳордим, номоз қазо бўлмасин. Қўлтиғимдан олинглар.

Келин, хизматчилар қўлтиғидан тутарлар, бирм кавишини тўғрилаб, ҳассасини қўлига тутқазар.

Ҳа, анави Гофирнинг хотини иш қилмаяптими, ё ҳалиям у ойимтилла чимилдиқдаларми?

Пошшоойим. Ҳали янги келинчак эмасми?

Ҳожиона. Менинг уйимда текин овқат йўқ. Гофирга айтинглар, хотини чиқсин, ишласин! Қаллиқбозлик ҳам икки-уч кун бўлади-да, худо урди-кетди! Бўл-маса кўч-кўронини онасининг уйига жўнатсин... Оллоҳу карим, мўминларга товфиқ бер. Кўпнинг қаторида имонимни басаломат сақла! (Секин-секин кириб кетади.)

Пошшоойим. Уҳ!.. Ҳайрият, гумдон бўлди. Менинг титраганимни қаранг!

Хонзода. Юрагим тарс ажралиб кетаёзди, ўртоқ!
Бой (ташқаридан). Гофир! Отга қара!

«Хўп» деган товуш. Совлат билан кирар. Ойимпошшо бориб, салла-чопонга қўл чўзар.

Бўлак ишингга бор!

Хонзодани ҳам қайтарар.

Асқаржон!

Гулбаҳор келиб, салла-чопонини олиб, ўз уйига олиб кирар.
Асқаржон, чўт келтир! (Бой ровонга чиқар, иззатини жойига қўяди, бой нималарнидир ҳисоб қилиб, чўтга солар, қоғоз текширар.) Асқар, чарчадим, оёғимни эз!

Гулбаҳор бойнинг оёқларини уқаларкан,
ора-сира чой қуйиб турар.

Мунча қўлинг дармонсиз, ҳой, сен ҳам кел!

Хонзода ҳам бир оёғини уқалар. Бойнинг диққати кўпроқ Гулбаҳорда. Хонзода билдирмай Гулбаҳорга газаб сочар. Гулбаҳор икки ўт ўртасида азобланар.

Бой. Кўзларинг қизарган?

Гулбаҳор. Шундай, ўзим...

Бой. Йиғладингми?

Гулбаҳор. Йўқ. *(Кўзига жиқ ёш олади.)*

Хонзода. Ҳожionaм бир оз койиб бердилар.

Бой. Нима деб койиди, онам?

Гулбаҳор. Йўқ! Ҳожionaм койисалар ахир онам...
Ҳақи бор...

Ҳожiona олисдан шовқин қилиб келар.

Ҳожiona. Ҳожiona! Ҳожiona! Ҳожiona ўлмадики, сенлар қутулмадинг! Чақ! Чақавер! Ҳалиям боламнинг кўнглини мендан совутдиларинг! Хўш, бой, хотинчангизга раҳмингиз келдими? Она хўрланса, она ўлса майлими? Уғлим Шокирбойнинг ёнида бўлсам, бу хилда мени келинларга хўрлатиб қўярдими?

Бой. Онажон! Қулоқ беринг.

Ҳожiona. Буларга шариатдан, тариқатдан гапирсам ёқмасам! Тергасам ёқмасам! Ноҳотки бир оз койиб уришсам-у, эри келиши биланоқ чақа солса-я! Булар ўғлимни мендан совутмоқчилар, мусулмонлар!

Бой. Онажон, гапимга қулоқ солинг!

Ҳожiona. Йўқ, пичоқ бориб суякка тақалди. Шокиржоннинг ёнига кетаман! *(Хўнграб йиғлаб.)* Мени жўнатиб юбор! Келинлардан қўрқаман, менга дори бериб, ўлдириб қўйишади булар! *(Йиғлайди.)*

Бой. Она, койиманг! Буларни сизнинг тирноғингизга олмайман! Ахир, хотин пулга келадими? Пулим бор, хотин ола бераман, аммо она топилмайди. Ҳай мен сизларга айтаман, Ҳожiona менинг онам бўлади! Қимки онамнинг сўзига қулоқ қоқса, хафа қилса, ундай хотин менга — талоқ!

Пошшойим. Вой... шўрим, вой ўлай!..

Хонзода. Вой... ўлмасам... *(Ҳангу-манг бўлиб қоладилар.)*

Ҳожiona *(хурсанд илжайиб)*. Балли, болам, асл ота ўғил экансан! Худо умрингга, молингга барака берсин. *(Уйига кириб кетади.)*

Бой. Мастон! Ғофир акангни чақир!

Мастон. Хўп бўлади!

Бой. Сизлар ичкарига кириглар!

Хонзода. Тайинлаган нарсангизни ҳозирлаб қўйдим, бугун кирасизми?

Бой. Букун эмас. (Гулбаҳорга илжайиб). Сен болангни эртароқ ухлат!

Гулбаҳор. Тузук.

Хонзода ғазабли, Гулбаҳор ғамгин кириб кетади.

Гофир (кириб). Чақирдингизми, бой ота?

Бой. Қани, Гофир, кел ўғлим, ўтир! Гапир-чи? Қаллиқдан вақтинг чоғми?

Гофир. Чоғ бўлганда қандай! Энди ўла ўлгунча қулингизман-да, бой ота!

Бой. Ҳа, ҳа, ҳа... Яхши гап... Қиз ҳам тайёр турган эканда, Гофирвой!

Гофир. Ёшлигимизда ҳалигидай..

Бой. Бугун шаҳарда дув гап! Нима дейсан: «Солиҳ-бой хизматкорини тўй-тамошо билан уйлантириб қўйипти. Бой бўлса шунақанги камбағалга қайишадиган олий ҳиммат, сахий бой бўлса экан» деган гаплар.

Гофир. Ҳаммадан ҳам ўзим сингари етимларнинг севинганини айтмайсизми, бой ота!

Бой. Баракалла ўғлим! Камбағалга мен бирни берсам, худо менга ўнни беради... Ҳалол меҳнат қилсанг, ҳамиша бахтинг олчи-да! Ҳамиша пешонангни силайман! Хўш, энди ўғлим, ҳисоблик дўст айрилмас, деган гап бор.

Гофир. Ҳақ гап, бой ота!

Бой. Тўй баҳонасида мендан сенга ўтиб қолган арзи-маган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб орани очиқ қилиб қўйсак деган эдим.

Гофир. Маъкул гап, бой ота!

Бой. Мана, мусовидаси ҳам тайёр! Икки юз сўм нақд пул. Беш пут гурунч, икки чорак ун, битта бўрдоқи қўй! Хўш деганингиздан билсак, ҳалиги энг яхши қандак ўриқдан уч пут, каттақўрғон магизидан беш пут; магиз билан ўриқни бир оз қурт еган бўлса ҳам пок-покиза уриб кети-шипти, азаматлар! Имом қозиларга кийдирилган ўн беш та аъло — оvsат чопонлар. Хўш, Ҳожинанинг устига ўз қўлинг билан ёнган ипак мурсак, тўй куни аяларинг ҳам биттадан атлас кийдилар. Оталик қилганим учун мана бу чакмонни менга ўзинг кийдирдинг, тўғримми?

Гофир. Тўғри, бой ота, тўғри!!

Бой. Мана шуларнинг борки ҳаммаси бўлиб бир мишг етти юз сўм пул бўлар экан...

Гофир (*чўчиб*). Шунча қарзим бор эканми? Мен бунда қандай узаман, бой ота? Менинг чўтимда ҳаммаси бўлиб, беш юз сўмдан ошмас эди-ку? Ёки адашдингизми экан, а бой ота?

Бой. Бу қандай гап? Нон тепкилик қилма! Шу соқолим билан ёлғон гапираманми? Юлсам сендай гадодан юламанми? Сенларга яхшилик қилганинг ўзи аҳмоқ! Қўрмак, ит феъл!

Гофир. Тавба қилдим, бой ота!

Бой. Бир минг етти юз сўм ҳам пул бўлдимми? Узарсан! Узолмасанг яна беш-ўн йил ишлаб берарсан! У эмас, бу эмас, хотинлик бўлиб қолганингга шукур қилсангчи, баччагар!

Гофир. Қуллуқ бой ота, қуллуқ!

Бой. Ҳа, гап мана бундай бўпти-да, ўғлим. Қани бармогингни бос, кел қўй, маҳкамада тўғрилаб олармиз! Боравер! (*Гофир туради*.) Дарвоқи, Гофир келинга айт, хизмат-пизмат қилиб турсин. Сен ўғлимсан, хотининг келиним, айтгандай унга кўрмана ҳам бериш керак! (*Пул бериб*) Ма рўмол олиб бер!

Гофир. Қуллуқ, бой ота, қуллуқ! (*Ўз уйи томон кетади*.)

Бой. Асқар, салла-чопонни келтир!

Гулбаҳор салла-чопонни кийдириб қўйиб, ўзи кетар.

Хайрият, бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай жўнгина битди. Гофирни энди бутунлай ипсиз тузоққа илинтирдим. Мендан кетган етти юз сўм, бир минг сўмни етаклаб ҳамёнга кирди. Бир минг етти юз деган савил шундай зўровонки, унинг панжасидан Гофирнинг ўзигина эмас, авлоди-аждоди ҳам қутула олмайди! Ҳа, ҳа, ҳа... (*Кета бошлайди*.)

Гофир (*чиқиб*). Бой ота, келинингиз...

Бой. Ҳа, майли, юз кўришиб қўя қолайлик!

Ясанган юзига оқ дока тутган келинчак Ж а м и л а чиқади, бойга эгилиб салом беради.

Бой. Ҳа, баракалла, қизим... Баракалла! Қани юзингни очиб юбор, қизим!

Жамила юзини очади.

Бой. Баракалла... Бар-а-кал-ла қизим-м-м-м... (*Жамиланинг ҳусни-жамолини кўрган бойнинг ҳуши*)

бошидан учади. Қўлидан тасбиҳи ерга тушади. Унга тикилганча жим қолади, сўнг ўзини тугиб.) Гофиржон, бахтинг бор! Ўғлим! Юз минг харжласанг ҳам арзийди! Энди отасимиз, хизматга буюра берамиз-да. Қани, бир чилим чектириб юборингчи, қизим...

Ж а м и л а кетади.

Гофиржон, Холматга айтгин, аравани тайёрласин, яхши йигит!

Гофир. Хўп, хўжайин! (Хурсанд чиқади.)

Бой. Во ажабо! Бу ким бўлди? Чўрими, ёки бир офати жон фариштами? Юзлари худди олмадай таранг. Бир жуфт қуралай кўзи сурма босгандай қора, бир қараши биланоқ юрагимни така-пука қилиб ташлади. Ана қадду, ана қомат! Ана ҳусн, ана малоҳат! Ҳисобсиз кокил, қўғир сочларига нима дейсан? Тақимини ўпадая, тақимини! Сени туққан онангга раҳмат!

Жамила чилим келтиради. Бой атрофга олазарак қараб.

Баракалла... оппоқ қизим, ширмон қизим. Дўндиқ қизим!

Жамила уялиб, чилимни чектириб кетади.

Бой унинг изидан кўзини олмай.

Ҳе, аттанг! Гулни гулга қўшмай, гулни сассиқ алафга қўшиб қўйибман! Ҳе, пишмаган, хом калла! (Пешонасига уриб.) Бу нозанин увол! Чўриликка эмас, бекачликка арзийди-я!

Гофир (кириб.) Бой ота! Тайёр!

Бой. Қани, юр... ўғлим! (Чиқадилар.)

Гулбаҳор (уйдан чиқади. Айвонга жомашовни қўйиб, болани чўмилтириши учун ҳозирлик кўрар). Қани, қайдасиз, ёшлигимда, кўзимга уйқу бермаган, ширин хаёллар? Қани сен, эй бевафо йигит! Қани йиғлаб туриб, бир-биримизга қилган арз-муҳаббатларимиз? Ҳаммаси, ҳаммаси ҳам ерга кўмилди, хазон бўлди... Иккимизнинг орамизга қилич солиб, жудо этдилар. Э худо, сенга нима гуноҳ қилган эдимки, ёлғиз бошимга бу хилда жабру кулфатларни солдинг?

Хонзода. Ҳой, мени нега қаргайсан? Арпангни хом ўрдимми?

Гулбаҳор. Сизни нега қаргай, аяжон!

Хонзода. Ўзим эшитдим! Гадонинг қизи!

Гулбаҳор. Аяжон, андишанинг отини кўрқоқ қўйманг!

Хонзода. Вой! Вой!.. Ҳали андишани ҳам биласизми? Сен нимага бино қўясан? Ҳуснинггами? Ойнакка қара! Лабинг дўрдоқ, кўзларинг ғилай, ажина қошиқдек юзларинг бор! Чиройликмисан? Ҳа, ҳа, хунуксан! Бедавосан! Бўйнингга ол, хунукман де!

Гулбаҳор. Хунукман, аяжон, хунукман!

Хонзода. Бўлмаса бой сени нимага яхши кўради?! Илм-амал билан тил-жағини боғлаб олгансанки, яхши кўради-да, хазон бўлгур!

Гулбаҳор. Мен илм-амалларингизни билмайман! Ундай ишларни сиз қиласиз!

Хонзода. Мен амалларингни топдим! Мана! Мана! Мана!!! *(Латта-путталарни Гулбаҳорга иргитади.)* Ҳой, сенга айтаман, бойга бу кеча касалман деб важкорсон қил! Агар бой бугун ҳам сенинг ёнинга кирса, мен сени соғ қўймайман, фар! *(Эшикни қаттиқ ёпиб, кириб кетади.)*

Гулбаҳор *(боласини бағрига босиб)*. Бебахт болам, хор-зор бўлган болам! Нима қилар эдинг шундай шафқатсиз одамлар ичида туғилиб? Ёлғиз онангнинг бахтига сен омон бўлгил, қўзим. *(Чўмилтиришга ҳозирланар.)*

Хонзода Гулбаҳорнинг ҳаракатини кўздан кечирар, унинг бошига бир фикр келар. Дарров ўзини бир ёққа олар.

Ҳожиона *(уй ичидан)*. Гулбаҳор! Ҳо, Гулбаҳор!

Гулбаҳор. Мана ҳозир!

Ҳожиона. Тез кел!

Гулбаҳор. Боламни ҳам чўмилтиргани қўймайди, жодугар! *(Эрининг «талоқ» сўзи эсига тушади.)* Вой ўлмасам. *(Югурганича кетади.)*

Хонзода шошиб келади, тоғарадаги қайноқ сувга болани иргитиб, ўзини четга олади, дод солади.

Хонзода. Дод, вой дод! Қутқаринг! Бола ўлди! Ҳай Гулбаҳор, вой, дод. *(Ҳаяжон, ғовур кўтарилади, кишилар тўпланадилар.)*

Гулбаҳор *(талваса ичида ўзини болага ташлар. Бағрига босар)*. Вой!.. Болам!.. Болам!.. *(Улганини сезиб.)* Болам! *(Беҳуши йиқилар.)*

«Вой шўрим!» «Энди нима қилдик!» «Эссиз бола!» «Онасига қаранглар» деган товушлар.

Ҳожиона. Нима бўлди? Нима гап? Ўлдими? Уҳ...
Уҳ... Эссизгина бола!

Хонзода. Айб онасида! Болани ҳам қайноқ сув
ёнига қўйиб кетадими? Бола тоғорага йиқилиб тушди!
Ўзоқдан кўриб қолдим, бақирдим, етолмадим!

Ҳожиона. Онасининг касофати боласига урибди!
Яна номоз ўқима! Пешингача ухлаб ёт!

Гулбаҳор. Болам... Сен куйгунча, онанг куйиб ўла
са бўлмасмиди, болам?!

Хонзода. Ўзи боласидап қутулолмай юрган эканда!
Боринг! (*Гофирга.*) Бойга хабар қилинг!

Жамила. Вой, борманг, ўлдириб қўяди!!! Айтсанг-
изчи, онажон!

Раҳима хола. Қўрқма, қизим, қўрқма! Ўлдир-
майди!

Ҳожиона. Бор, айтиб кел! Бундай хотинни от-
нинг думиға боғлаб ўлдириш керак!

Жамила. Гулбаҳор, аяжон, туринг! (*Сулб турғи-
зади.*) Бу Хонзода аямнинг иши! Ўзим кўрдим. Она-
жон!

Раҳима хола. Билмасдан гапирма! Балога қола-
сан, қизим!

Бой (*кириб*). Нима гап? Қани бола? Қани? (*Болани
кўриб.*) Ўлдими?

Раҳима хола. Ўлди.

Ҳожиона. Мана ардоқлаган, севган хотининг! Бо-
ла ўлдиришдан мақсади — сендан қутулиб, суйганига
қўшилиш экан!

Хонзода (*ёлғон йиғи билан*). Нинни қўлларингдан
ўргилай, шундай болани худойим менга бермайдими?

Бой (*Гулбаҳорга яқин бориб*). Сен ит, нима учун бо-
лани ёлғиз қолдириб кетдинг?

Гулбаҳор (*титраб-қақшаб*). Мен... мен... айбим
йўқ... билмадим...

Бой. Сенга ким айтди болани ўлдирсин деб? (*Қо-
зиқдан қамчини олар.*)

Гулбаҳор (*ўзини бойнинг оёғига ташлаб*). Чў-
рингизман... эзилдим... дард билан адо бўлдим... Менга
тегманг, урманг... Қўрқитманг... Ялинаман!

Бой. Жавоб бер! Нимага ўлдирдинг!

Гулбаҳор. Мен ғурбат тортиб, бағри эзилган
бир нотаваонман, раҳм қилинг!

Б о й. Уйнаш деб ўз болангни ўлдирдингми? Гапир шариат ургур! *(Шапалоқлаб урар, Гулбаҳор ерга юз тубан йиқилар.)*

Ж а м и л а. Вой бечора... Вой мен ўлай... Йўқ, чи-долмайман! Айтаман, онажон!

Р а ҳ и м а х о л а. Хонзода ёмон хотин, ётиғи билан айтамиз, қизим!

О й х о н *(ҳарсиллаб кириб, паранжисини иргитиб).* Ҳой куёв! Она ҳам ўз боласини ўлдирар эканми?! Бўлмаган гап! Қани болам! *(Болани бағрига босар.)* Энанг ўлсин болам...

Б о й. Куёв? Куёв? Ҳамма айб сенда! Бузуқ тарбия бергансан!

О й х о н. Нега ундай дейсиз? Онангизман-а? Уялмай-сизми?

Г у л б а ҳ о р. Онажон, тенг бўлманг!

Б о й. Оналикка эмас, чўриликка арзимайсан, кет уйимдан!

О й х о н. Вой болам... Ҳали шуми онанинг ҳурмати? *(Йиғламсираб.)* Баракалла... Отангизга раҳмат, бой! Қиз боқиб сизга берганим учун менга бундай мурувватларни қилдингиз! Қуллуқ... бой... Қуллуқ...

Г у л б а ҳ о р. Йиғламанг, онажон! Майли, кетинг! Ярашиб қолармиз! Қўрқманг!

О й х о н. Кетаман... Ҳали ҳам турмайман! Лекин сени олиб кетаман, онанг ўргулсин! Сени ўлдиришиб қўйишади!

Ҳ о ж и о н а. Олиб кетаман! Қаёққа? Ҳа, ҳа, ҳа! Қизингизни икки юз тиллага олганман! Қизда ҳақингиз йўқ! Қизингизнинг хўжаси ана эри, қолаверса мен бўламан! Улим берсин сендай сассиқ такага! Кет менинг даргоҳимдан!

О й х о н. Ёмонларнинг жазосини худойим берсин... Бечора қизим! Шўрлик қизим!

Г у л б а ҳ о р. Онажон! *(Бир-бири билан қучоқлашиб хайрлашар. Ойхон йиғлаб чиқиб кетар.)*

Б о й. Гапир, сочи юлуқ! Нимага ўлдирдинг!

Г у л б а ҳ о р. Айтолмайман! Қўрқаман!

Б о й. Қимдан? Уйнашданми? *(Қўлини қайириб, сочини тортар.)*

Г у л б а ҳ о р. Вой сочим!.. Вой дод!

Ғофйр (*чидолмасдан*). Ахир шафқатингиз борми? Улдириб қўясиз бечорани, бой ота! (*Қутқазмоқчи бўлади.*)

Бой. Гофир, чиқ! Беадаб! Номаҳрамсан!

Гофир. Тавба қилдим, хўжайин! (*Маънос чиқади.*)

Бой. Бундай беномуснинг сочларини юлмоқ керак.

Гулбаҳор. Вой сочим! Вой дод! (*Шиддатли бир ҳаракат билан бойнинг қўлидан чиқар ва жасорат билан.*)

Бой. Қолмади тоқатим! Бир йўла ўлдир, бўғиб ташла, мен бахти қарони! Қутулайин шу ортиқча жондан! Халос бўлай шу ит азоби кунлардан!.. Улдир ноинсоф, бе-раҳм бой!

Хонзода ўзига зеб-зийнат, пардоз-андоз бериш билан овора.

Бой. Улдираман! Бўғаман! Янчаман!!! (*Ваҳшиётна киёфатда Гулбаҳорга ташланар, уни ўз сочлари билан бўға бошлар.*)

Жамила фарёд билан буларнинг орасига киради.

Жамила. Бой ота! Тўхтанг! Тегманг бу кишига! Жон бой ота! Болани ўлдирган анови имонсиз Хонзода... Уша!.. Уша!.. Бой ота, ўша!

Бой Жамиланинг кўзига қарар, Жамила қўрқиб, тисарилар.

Гулбаҳор. Хонзода!.. Оҳ... (*Ганграр.*)

Хонзода (*ўзини бойнинг оёғига ташлаб*). Мана ўлдириг! Бу менга тўхмат!

Бой (*кўзини Жамиладан узмай*). Қандай оташи жон? Қандай малак бу? (*Хотинларга.*) Йўқолинг!

Ҳамма аста-секин қўрқув ичида тарқалар.

(*Бой Жамиладан кўзини узмас ва амирона буюрар.*)
Чилим келтир!

Жамила кетади.

Бу нима гап, яна шуни кўрдиму. ўтдай ёниб турган одам мулойим бўлдим, қолдим. Қара, қандай соз, қандай тиниқ нарса бу? Ҳе, бу дунё беш кун... Бешови ҳам қора кун. Уйнаш керак, кулиш керак... Қандай келишган нозанин бу?

Жамила киради, чилим чектиради.

Тўхта, гапим бор! Сендан бир нарсани сўрасам нима жавоб қиласан!

Буларнинг гапи орасида Гулбаҳорнинг ҳазин йиғиси эшитилиб турар.

Ж а м и л а. Нима жавоб лозим бўлса, шунда...
Бой ота!

Б о й. Сен менга ким бўласан?

Ж а м и л а. Мен сизнинг хизматкорингизнинг хотини бўламан, ўзим уй ичингизга чўриман.

Б о й. Чўриман? Ҳе тентак... Сен уй ичининг чўриси бўлма, гули бўл, гули! Сени кўрдиму, роҳатим бузилди. Эс-ҳушимдан бегона бўлдим.

Ж а м и л а. Бўлмаса мен бу кундан бошлаб сизга кўринмасликка ҳаракат қиламан, бой ота!

Б о й. Ҳай! Ҳай! Энди сени бир кун кўрмасам, менга тирикчилик ҳаром!

Ж а м и л а. Тушунмадим, бой ота!

Б о й. Ҳа, ҳа. Тушунмадим эмиш... Давлатим сенга қолсин дейман! Хоҳласанг эртагаёқ Гулбаҳорнинг ҳатини қўлига тутқазаман! Истасанг Хонзоданинг букун жавобини бераман! Сени оламан! Уйласанг-чи, келиб-келиб шундай таги паст бир хизматкорга хотин бўлдингми? Қорни тўйиб ноҳ емаган бир гадо сени нимадан ялчитсин! Эрингдан чиқиб менга тегасан, еганинг олдингда, емаганинг кетингда. Хоннинг хотинидай кун кўрасан, тушундингми энди, Жамилахон?

Ж а м и л а (оғир). Бой ота! Бу гапни бир айтдингиз, яна қайтиб гапирманг! Ўша қаролингизни яхши кўриб текканман, бошимдан зар қуйсангиз ҳам ундан айрилмайман!

Б о й. Вой эси йўқ! Бахтингнинг очилгани шуки, мен сени яхши кўриб қолдим-да!

Ж а м и л а. Бунақа бахт керак эмас менга!

Б о й. Афтидан қари дейсан шекиллик! Энди қирчиллаб, навқирон йиғит бўлган вақтим!

Ж а м и л а. Жағингизни чарчатманг, бой ота!

Б о й. Гап битта, иккита бўлмайди! Бу ишда ўлиш бор, лекин қайтиш йўқ!

Ж а м и л а. Биз бу даргоҳдан кетамиз!

Б о й. Кетамиз... Ҳо-ҳо... Қаяққа?

Ж а м и л а. Мен тоғ чўққисида туриб, ўзимни дарёга ташлайман!!! Сочларимни юламан! Ёқамни йиртаман! Қўлингизда тилка-тилка бўламан! Аммо ўзимни сизга топширмайман! Эримга бевафолик қилмайман!

Б о й. Ҳали шундайми? Ҳо-ҳо... Кўраимиз... Ким зўр экан? Сендаги севги билан вафоларми, ёки менинг чўнтагимдаги олтинларми? Шунини эшитиб қўйки, ҳеч бир жон Солиҳбойнинг орзусига кўндаланг келолмаган! Бир нарсани қиламан дедимми — қиламан! Сен-ку энди ризо бўлмадинг, бу ишни сендан сўрамасдан қиламан. Менинг олтинларим шундай зийрак жосус, шундай чаққон ўғри, шундай забардаст эшон, улуг бир ҳакимки, ерга кирсанг қулоғингдан, осмонга чиқсанг оёғингдан тортиб, менинг қўйнимга олмадай қилиб солиб қўяди! Мен сендай бир парипайкарни ўша гадо Гофирга бериб қараб ўтирмайман! Гапнинг пўскаллеси шу! *(Зарда билан чиқар. Жамиланинг сурати тортилиб, дарахтга суялганча қолар. Бир оздан кейин йўлакда бой билан учрашган Сифат буви кириб, Жамиланинг ёнига борар.)*

С и ф а т б у в и. Айланай қизим, наҳотки бошингга давлат қуши қўнса-ю, уни калтак олиб, ўзинг қувласанг! Бойнинг севикли хотини бўлиб даври-даврон сурмайсанми? Нима қиласан ўша гадога хотин бўлиб? Мана, хамирнинг учидан патир дегандай бой поччам олтин билакузук совға қилдилар. Қара, қандай чиройлик? Ёш умрингни хазон қилма, айланай! Кел, ҳу ўша дўндиқ қўлларингдан ўргилай! *(Билакузукни қўлига солишга уринар.)* Ҳа, де... Рози бўл, қизим!

Ж а м и л а *(ўзига келиб кескин)*. Йўқ!! Билакузуклари бошидан ордона қолсин! *(Отиб юбориб.)* Йўқол, кўзимдан! Ҳали шармандангни чиқараман! Жодугар!

С и ф а т б у в и *(ғазаб билан)*. Вой нозга тегинмай ўла қол, шўр пешона! Хап, қараб тур! Шу деганингга мен сени бойнинг қўйнига ўз қўлим билан солиб қўйиб, пешонангга тақиллатиб битта урмасам, етти дўзахга кунда бўлай!

Ж а м и л а. Дўзахлар сендан ҳазар қилади, дўзахи.

С и ф а т б у в и чиқади. Гулбаҳор сочлари паришон, сўлғин ҳолда кўринади «Наво»нинг ҳазин даромади чалинади.

Гулбаҳор *(куйлаб)*.

Узун-узун аргамчи
Ерда ётса майлими?
Эсизгина Гулбаҳор
Гўрда ётса майлими?

Ҳа нотавон юрагим, мунча титрайсан? Ҳе дунё ғариб, ёш бошимга шунча кулфатларни солдингми? Атроф баҳор, гул... япроқ... Лекин ёлғиз менинг баҳорим тугади!.. Че-чакларим хазон бўлди. Онажон! Меҳрибоним онажон! Белинг бу ҳасратли, надоматли умрининг малолли билан букулди, кўзларинг шам каби заволга юз тутди. Болалик қарзимни узолмадим, қариганингда сенга мадор бўл-лолмадим. Онажон! Қарғама, бечора қизингни, бебахт қизингни, онажон!!

Узун-узун аргамчи
Йўлда ётса майлими?
Эсизгина Гулбаҳор
Гўрда ётса майлими?

Ҳовлига чиқиб кетади.

Ж а м и л а. Бечора Гулбаҳор, карвондан ажралган бўтадай бўзлайди, шўрлик... Бир кундаёқ сарғайиб сўлипти, шундай хафа... шундай хафа... Бераҳм бой, тоқайгача ғарибларни хун-бийрон йиғлатасан, бу тўкилган ёшлар, қусилган қонлар, бу тўрт деворлардан кўтарилган бу оҳу-зорлар сени ёқангдан тутмай қўймас. Мени олар эмиш. Ҳо-ҳо. Мен сендай қорин бойларни тахти-бахтинг билан ўзимнинг камбағал эримнинг ҳаром тукига олмасман!

Ғофир (*кирар. Елкасидаги юкни бир четга қўяр, Жамилага яқин бориб*). Нега чехранг сўлгин! Кўзинг намли?

Ж а м и л а. Қаерда қолдингиз! (*Елкасига осилиб йиғлар.*)

Ғофир (*ҳайрон*). Гапир, жоним!

Ж а м и л а. Тез бўлинг, бу уйдан кетамиз!

Ғофир. Кетамиз? Қаёққа? Бўлак бошпанамиз йўқ!

Ж а м и л а. Кетамиз! Бир парча куюк кулча, бир қултум шулон-шўрвани ҳар жойдан ҳам топиб ичамиз! Гулбаҳорнинг оҳу-зори юрагимни эзиб ташлади!

Ғофир. Э, бу... кунда бўладиган бир савдо.. Шунга хафамисан... Кўниб қоласан.

Жамила. Кетамиз, бўлак гап йўқ!
Гофир. Қизиқсан, кетолмайман, ҳақим йўқ. Бунга бой гўрда кўнадими? Мен ундан қарздорман-ку?

Жамила. Шунақами ҳали? Сизга бой керакми, мен керакми? Қани шуни айтинг?

Гофир. Жамила!

Мастон ранги бўзарган, бақриб киради.

Мастон. Одам борми!

Говур-гувур, ҳамма тўпланади.

Гофир. Гапир!

Биров. Нима гап, нима бўлди!

Мастон. Аям... аям... Гулбаҳор... аям ўзини олмурутга осиб қўйипти.

Ҳамма бирдан ҳовлига чопади.

Гофир. А? Қани?

Жамила. Вой дод! Вой ўлай! Онажон!

Раҳима хола. Сен қўрқма қизим, қўрқма!

Пошшоойим. Вой ўлмасам, ҳой Хонзода! Уртоқ! Югуринг!

Раҳима хола. Ҳожиона! Чиқа қолинг тезроқ!

Пошшоойим. Вой ўлай, энди нима қилдик?

Хонзода. Яхши кўриш ўлсин, шундақа бўлса?

Бу ўша йигитнинг дардида ўзини ўлдирган-да, айланай!

Ҳожиона (беғам, бўшанг югуриб чиқади). Нима бўпти, келин?

Хонзода. Гулбаҳор ўзини осиб қўйипти, тез юринг, онажон!

Ҳожиона. Улиптими?

Хонзода. Ҳа, ўлипти.

Ҳожиона. Вой ўлмай ўлсин, энди бу ташвиш ҳам бормиди, менга? (Ҳовлига қараб юра бошлар, бирдан йўлда тўхтар.) Йўқ! Китобда ўз жонига қасд қилган киши беимон кетади деган. Ургилай китобдан! Яна унинг ўлигини кўраман деб икки йўл ҳаж қилиб топган савобларимдан ажралиб қолмай... Тириги ҳам қурсин, ўлиги ҳам. Эй худо, жамолингдан мени бенасиб қилма, имонимни басаломат сақла! (Беғам, ўз уйига кириб кетади. Ярим товуш билан йиғлаб Гулбаҳорнинг ўлигини кўтаришиб, ўз уйига киритадилар.)

Хонзода шодлигини сездирмасликка уринади, бир оздан сўнг Гофир чиқади. Уйга чўмиб, тик қолади. Жамила ҳам чиқади. Аста-секин Гофирга яқин келади. Бир-бирига қарайдилар. Бир-бирининг кўзларидан аллақандай қайғули маънони ўқийдилар. Жамила Гофирга тўймай тикилар, тоқат қилолмай ўзини Гофирга отади. Гофир Жамилани бағрига чаққон олади. Жамила сўзсиз тўлиб-тўлиб йиғлайди.

П а р д а.

ИККИНЧИ ПАРДА

Бойнинг ташқариси. Бой меҳмонхонада, хафақон, тумшугини солиб ўтиради. Пошшооийим бойни уқалар.

Пошшооийим. Кеча Сулаймонқул мингбошининг тўйида бир қиз кўриб келдим... Энди нимасини айтасиз? Қора кўз, қора қош. Ашула билан ўйинга шундақангги ҳам уста эканки...

Бой. Қимнинг қизи экан.

Пошшооийим. Тўйчи домла деганнинг қизи экан.

Бой. Отаси ярамас одам... бўлмайти!

Пошшооийим. Ҳожисма ҳам аллақимнинг қизини кўриб келдим деятувдилар.

Бой. Кўп бошимни қотирма!

Ҳожижона (*кириб*). Ҳа! Пошшооийим, сиз ҳам шу ердамисиз? (*Четка қараб*.) Ўлим берсин сенга! Сиз уйга кириб, она-болани холи қўйинг!

Пошшооийим. Гапингиз кечаги қиз тўғрисидами, Ҳожижона? Тўйнинг бошида ўзим тураман. Гапиравринг!..

Ҳожижона. Пошшооийим, қиз кўргани икковимиз бирга борамиз. Бу бошқа гап.

Пошшооийим. Хўп онажон! (*Қулогига*.) Иш қилиб, ўглингизни ўша қизга унатиб-да! Қўлдан чиқмасин. (*Чиқади*.)

Ҳожижона. Ҳа, мунча! Отанг ўлганда ҳам бу хилда аза тутганинг йўқ эди-ку? Худо урди кетди?

Бой. Ўзим уч-тўрт кундан бери ланжман.

Ҳожижона. Онангга ҳам шунчалар куярмикансан? Гулбахорининг йигирмаси ҳам яқинлашиб қолди, отанаси қилсин. Пул деб келса, берма! Қизининг борида босиб олганларини чиқарсин! Ҳа, яна бир гап, кеча Раҳимэ отининг маъракасига борувдим, шу ерда

эшитдимки, Лутфулла эшоннинг кичик қизи ўн учдан-ўн тўртга қадам қўйиб, нах оқи-оққа, қизили-қизилга ажралиб, бир чиройлик қиз бўлган эмиш... Шу қиз Гулбаҳорнинг ўрнини босиб қолармикан дейман, болам!

Бой (*ҳовлиқиб*). Соз эканми-а, ўзингиз кўрдингизми?

Ҳо ж о н а. Йўқ, кўрмадим! Лекин сочи товонига тегади, дейишади... Совчиликка борсам деган эдим...

Бой. Сабр қилинг! Жиндек жанжаллик ишим бор. Шундан кейин...

Ҳо ж о н а. Ҳа, иннайкин, анави Жамила уззукун йиғлагани йиғлаган! Жонимга тегди! Уйига жўнатиб юборай деб турибман.

Бой. Онажон! Ғофир йигирма йиллик қадрдонимиз-а! Хафа бўлади! Тегманг, юпаниб қолар...

Ҳо ж о н а. Хонзодага ихлосим ошиб кетди, сени дили-жонидан яхши кўрар экан. Шундай мастура, шундай номозхон! Уни хафа қилма, ўғлим! Минг қилса улур одамларнинг фарзанди. Қимсан Қодирқул мингбошининг синглиси бўлади-я! Иннайкин, Қодирқул мингбоши билан уришувинг яхши бўлмапти... Болам... Хайр, узоқ турмай, минг қилса ҳам номаҳрамлар кириб чиқадиган жой... Боламга тавфиқ бер! Мен осий бандангни жамолингдан бенасиб этма, худо! (*Кириб кетади.*)

Бой (*орқасидан*). Мияси суюлган кампир! Мен нима гамда-ю, бу нима дейди... (*Уйланиб.*) Йўқ! Мен унга тоқат қилолмайман! Шундай қулинг ўргилсин жувонни бир бедаво гадо тўшига тортиб, роҳат қилиб ётса-ю, мен бой бўла туриб, тамошобиндай қараб тураверсам-а? Нимага мен аҳмоқ, мен ношуд, бу пари пайкарни илгари кўрмаган эканман! Бошим айланди... (*Уйланар.*) Йўқ! Йўқ! Бу фариштанинг васлига етмасам, ўламан! Бир яланг оёқдан хотин тортиб олишга қурби етмаган бойни, бой деб бўладими? Йўқ! Мен бир ишни қиламан дедимми? Қиламан!.. Оҳ Жамилахон. Ошиғингга бунча азоб берасан. Шошма, Солиҳбой, ҳали ноумид бўлма; қози, домла, имом, Ҳасан элликбошилар Ғофир билан сўзлашиб, уни кўндиришни бўйинларига олганлар. Балки бугун севиниб ҳам қоларсан. (*Чақириб.*) Холмат!

Х о л м а т. Ҳа, лаббай, ака! (*Қиради.*)

Бой. Гофирни кўрдингми?
Холмат. Боя шу ўртада ўралашиб юрувди, фалакат! Бир зумда йўқолиб қолипти!

Бой. Холмат!

Холмат. Ҳа, лаббай ака! (*Чилим чектиради.*)

Бой (*чилимни чекиб бўлиб*). Менинг дардимни биласан-а?!

Холмат. Биламан, хўжайин!

Бой. Дармони бормикан-а?

Холмат. Дармони шу ерда... (*Кўрсатиб.*) Ичкарида, ака!

Бой. Худди ичимсан, Холмат!

Холмат. Ичингизман ака, ичингиздагиларнинг ҳаммасини биламан!

Бой. Юрагим ғуссага тўлди. Қани қанақа эди? Ҳа, қани бир мақтаб қўй-чи! (*Ўтириб.*) Ҳа, оби равон, ҳа қани!

Холмат (*ўйланиб*). Қўйинг эй, хўжайин!

Бой. Бўл, таранг қилма! Ҳа, қани! Кўрсанг, қанақа экан?

Холмат. Оби равон, боғи чунон, шох супага зеби жаҳон, мўрча миён, писта дахан, нозик адо, пари жайхон¹, яъни исм шарифлари Жамилахон. Ким эканлар десам Гофир каззобнинг хотинлари-ю, Мусо қаллобнинг қизлари экан. Дўндиқча-ю мўндиқча, хизмат қилай ўлгунча, десангиз ҳам, бой ота, қўл узатманг, тиллога тўлдирмасдан сандуқча, дейдилар, а? Ака, Гофир сўтакнинг ҳам бахти заб баланд келганми? Олмага тушган ҳашаротдек хотинга хўб ярашсалар керак! Қани энди давлатинг бўлса-ю, шунақа ойимларнинг тўйига тўй тўкиб, хипча белларини уч кунлик ойдек камалак-камалак қилиб эгиб юрсанг. Воей қовирғаларим қайишади! (*Бой тўхтамай кулар*). Мақтайвериб ўлдикку. Сифат буви кампир ҳам хушхабар келтиргандир? Тўй қачон?

Бой. Тўй яқин! Чилимни янгила!!

Холмат. Ҳозир, ака! (*Яна чилим чектиради.*)

Бой. Сен жилмай тур! Меҳмонхонани яхшилаб сурпур. Қози, домлалар келишади. Мен физиллаб саройга бориб қайтаман. Кутиб турсинлар. Ичкарига палов буюриб қўй!

¹ Жайхун демакчи.

Х о л м а т. Арава керакмасми, ака?
Б о й. Аравани Нурмат минар! Сен жилма! (Бой чи-
қар, фйтугн товуши.)

Х о л м а т (супуриб туриб).

Вой олма гули попармон, яллавон ёрим айналай,
Вой сени излаб топарман, вой жоним ўргулай!
Вой сени излаб топканда, яллавон ёрим ўргулай,
Ўнг бетингдан ўпарман, яллавон ёрим айналай!
Вой ўнг бетингдан ўпарман, вой... ёрим, айланай.

Бу хўжайинда дунё тўплаш, хотин олиш гами. Менда-чи?
Ичкаридаги иккита эски мижоздан айрилиб, мана шу
янги пошшохонни ўзимга қандай қилиб илактиришнинг
гами. Нимага десангиз хўжайиннинг ёшлари бир жойга
бориб, қарамай қўйганига, бир ёқдан ўзимнинг ҳам
биронта дилкушони олишга қурбим етмаганиданми,
билмайман, бир оз гирдгашт қилиб келар эдик. Мана
энди шухратингдан ўргулай, муғжазгина, у тиззадан бу
тиззага учиб қўнадиган Жамилахоннинг дарагини эши-
тиб қолгандан буён, бой поччадан ҳам илгари, бизнинг
юрагимиз диринг-диринг ўйнайди. Билмайманким, у жо-
нимни олгур, бойга тегиб олиб, бизнинг бу кир чопон
билан, ёғлиқ дўппини назарларига илармикан? Мана
бизда бу янги ишқ мижозининг гами... Бунинг устига
қоматининг қурбони бўлиб кетай Хонзодахоннинг ҳаж-
ру фиrhoғи! Буниси кундан-кунга юрагимда чигирткадай
тухумлайди. Бундай ўйлаб қарасам, бошимдан оёғим-
гача, кипригимдан тирноғимгача ишқ-муҳаббат деган
жонивор, ўликнинг кафанидай қилиб ўраб олган. Қаёққа
қарасам, ҳур билан гулмон қучаман-а! Тасаддуғинг ке-
тай! Энди ичкаридаги оймлардан сўрасангиз, бир ёқда
кундошликнинг гами бўлса, бир ёқдан мени ҳам ўша то-
монга оз-моз ёки бутунлай қийшайиб кетишимнинг гами!
Иш қилиб ичимизда беғам одам йўқ-да. Охири бахайр
бўлсин. (Ўйлаиб.) Шошманг, Холматжон тўра, ўзингча
нима деб вайсаябсан? Ҳадеб бойга пшанг берасан! Бой
кимни олмоқчи! Жамилани-ку... Ўз Гофиримизнинг хо-
тини... Камбағалнинг оғзи ошга етганда, бурни қонай-
дими? А? Шу инсофдан эмас-да! Бой бойга боқар, сув
сойга оқар... Сен камбағалсан, камбағалга қайиш-да,
хумлар! Нафсингга ур! Мунақанги Хонзодахонга ўх-
шаганлар бўлса у, бошқа гап! Қанча белини эгсанг,
уларга шунча хуш ёқади. Ҳа, худо, бахтимдан бўлиб

чиқиб қолармиди-я! (Дуторни олиб «Ас бўламан» ни чалади, тўхтаб.) Шошма, биров шу ёққа келяпти! Худди ўзи! (Ўзини тузатар, дуторни яна чалар.)

Хонзода. Чақирган сизми?

Холмат (шошиб). А? Ҳа! Ҳа! Мен — Холматингиз... Қани иккита...

Хонзода (шавқ билан бир оз ўйнаб). Ҳеч ким йўқ-ку? Мунча титрамасангиз... Чалинг, йигит! Хўжайинингиз қаёққа кетди?

Холмат (дуторни беркитиб). Акам саройга кетганлар, ҳозир бу ерга қози, домла келишармиш. Палов қилар эмишсиз, маслаҳатлари бор экан. Шошманг, дарвозага тамба солиб келай. (Холмат дарвозага бориб қайтади.)

Хонзода (чўчиб). Нима маслаҳатлари бор экан, пайқамадингизми? Тагин қози поччангиз сизга янги аяча топган бўлмасин, Холматжон!

Холмат (уялиб). Йўғе! Қўйинг... Ундай деманг!..

Хонзода. Маслаҳатларининг нималигини билсангиз, менга айтасизми, ёки сиз ҳам яширасизми?

Холмат. Эсимни ебманми сиздан яшириб!

Хонзода. Бир билсак эди. Қозингиз ёки ановч ялмағуз кампир янги бир қиз топган дейман-да!

Холмат. Тўй бўлса сизга нима гам, аяжон? Сиз ҳам тараллани ванг қўйиб юра бермайсизми? Ё тўйни тўхтатиб қолармидингиз?

Хонзода (жиддий). Тўхтатаман! Азага айлантираман! Шунинг учун анигини билишим керак! Мен ким? Миёнбузрук ҳазратнинг қизи, қамчисидан қон томган Қодирқул додхонинг синглиси Хонзода бўламан! Қундошнинг биридан зўрға қутулдим! Жондан кечаман, молдан кечаман, устимга хотин келтирмайман. Кимки бойга хотин бўлиб тепамга келар экан, унинг ҳолига вой! Илгарироқ гўр кафанини ҳозирласин. Азроил бўлиб жонига чангал соламан.

Холмат. Вой-вой, мен сизни ипакдай мулоким хотин десам... Ҳали шунақамисиз?

Хонзода. Менинг севганим, ҳимоячим бор-да, айланай! Ушанга таянаман, у ҳам бўлса сиз! Ё ёлгонми?

Холмат. Вой ўргилиб кетай... Рост... Рост!... (Ўзича.) Бу ҳар балонинг ўзи-ку!

Хонзода. Борди-ю, сиз ҳам тистарилсангиз, сиздан қўлимни ювиб, қўлтигимга ураман-у, бошимни олиб ҳайё-ҳайт деб чиқаман, кетаман!

Холмат. Ҳай-ҳай... Ундай деманг! Сиз бўлмасангиз, мен нима қиламан? Мен сизнинг амру-фармонингизга ҳамиша тайёрман, хоним, подшоҳим!

Хонзода. Нима буюрсам бажо келтирасиз?

Холмат. Бе каму-кўст!

Хонзода. Борди-ю, фалон одамнинг дўпписини олиб келинг десам-чи?

Холмат. Тасаддигингиз кетай. Дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод, мурғисаловот, қиличи-бурро, забони гўё, кимнинг ажали етса, пойқадамингизда офтобни сояга етказмай, бошини кесиб келтирамиз-да!

Хонзода. Сиздан шундай жавобни кутган эдим, опаси жонидан. Бу кеча менинг азиз меҳмоним бўлинг. (Ишва билан.) Бўптими? Қани, чалинг!

Холмат чалади, Хонзода ўйнайди.

Холмат. Холматингиз қоматингизга кул бўлсин! (Қизгин қучоқлаб ўпар, шарпа эшитилар, Хонзода қочиб чиқар. Уйни супуриб.)

Вой сени излаб топганда яллавоң ёрим айланай
Ўнг бетингдан ўпарман...

Бой. Холмат!

Холмат. Ҳа, лаббай, ака!

Қози домла, и мом домла, Ҳасан элликбоши кирадлар.

Келинлар азизлар! Қани марҳамат!

Бой (итариб). Қоч нари. (Ўтиришади, фотиҳа.)
Холмат! Дастурхон!

Холмат. Ҳозир, ака!

Домла. Уй ичлари билан саломатмилар?

Бой. Шукур, домла!

Қози. Баҳарҳол мунтазир бўлиб, азият чекмадингизми, жаноби бой?! Чораки андак ҳаялладик...

Бой. Йўқ! Йўқ! Ўзим ҳам мушкул савдога қолдим-да, қози домла.

Қози. Муҳаббат йўлида қийналишнинг ҳам ўа олдига нашъаси бор. Нима дедингиз Холмат охун?..

Ўзини ҳам кўп зебо позипарвард, мапорайи бадиил-жамол деб айтадилар. (Куладилар.)

Б о й (бир оз ғижиниб). Қани, қози домла, гапни калта қилинг, нима дедингиз?

Қ о з и. Сўзни мухтасар қиламан, жаноби бой. Сизни кўп дардинок, чеҳрангизни ишқ балосидан пажмурда кўриб; бу ишнинг чорасига бот киришдик. Шу букун билан уч мартаба чақириб мен айтмаган насиҳатомуз гаплар ва мен айтмаган тадбири сиёсатлар қолмади. Ҳатто «Бойнинг шу сўзларига қайсарлик қилсанг, йигирма йиллик хизматинг куйиб кетади, шу хотинни сенга бойнинг ўзлари олиб бердилар, сендан бир пул сарф бўлгани йўқ. Бир-икки минг сўм қарздор бўлдинг, қиёматгача ишласанг ҳам гарданингдаги қарзингни узолмайсан! Урта ичида бойнинг аччиғини келтирсанг, ўзингни бир балога тақайсан. Ўзингга қийин бўлади. Ундан кўра шу хотиннинг баҳридан ўт! Бой яна бирини олиб берадилар-да. Яна хизматдан қутулиб, бир умр роҳатда ўтасан» дедим. Алоҳзақиёс, ҳеч бир айтмаган ибратим қолмади! Кеча хусусан, бу Ҳасан элликбоши ҳам бор эдилар. Шундай эмасми?

Ҳ а с а н. Ҳа-ҳа... Қози домла жон куйдириб айтмаган сўзлари қолмади. Жуда ёмон, шум одам экан-да. Шунинг учун бечорани худо бой қилмас экан!

Б о й. Нима дейди ахир, бўлган гапни айтинг!

Қ о з и. «Майли, худодан кўрдим. Нима қилсалар қилсин, мен қўймайман. Агар хотинимнинг ихтиёрида хўжайинга тегиш бор бўлса, хотинимнинг ихтиёри ҳам ўзида» дейди. Мен ҳайрон қолдим. Энди ўзингиз айтгандай, бунини бир ёқлик қилиб эпламасангиз бўлмайди.

Б о й. Мен сизга бошида айтдим-ку, бунга насиҳат кор қилмайди, деб. Мана энди билиб қолди. Тағин иш мушкул бўлди. Бу гап одамларнинг орасида тарқалса, мен анча маломатга қоламан. Энди мана шу менинг маломатга қолишимга бор-йўғи уювларингиз сабаб бўлдингиз. Бирингизни қози, бирингизни имом, бирингизни элликбоши қилиб топган фойдам шу бўлдимми? Энди менинг ёғлиқ ошимнинг, берган пул, ёрдамларимнинг натижаси шуми? Қим айтади, сизларни қози-ю қуззо, уламо-ю киром, мулло-ю забардаст дебки, бир нодон, аҳмоқни ўз ганингизга унатоламасангиз?!

Қози. Энди, бой ота, сиз бизнинг вали неъматимиз-сиз. Сизга ҳар қанча хизмат қилсак ҳам оз! Лекин, биз шунчалик ўйлаганимиз йўқ эди! Ўзингизнинг ичингиздаги киши, албатта, йўқ демас, хотин бўлса шундоқ бечора киши билан ноилож тургандир. Сизнинг оламан деганингизни эшитиб, жон-дил билан келиб ўтириб олар деган эдик. Биз ҳам ҳайрон қолдик. Энди, бой ака, худо хайр берсин, ҳарна қилсангиз ўзингиз раҳм-шафқат эгасисиз. Яна бир уриниб кўрамиз, худо хоҳласа, бир иложини қиламиз!

Бой (домлага). Ахир, домла, мен шуни яхши кўриб қолдим, энди ул рози бўлмаса ҳам, хафа қилиб бўлса ҳам шуни оламан. Энди нима қилай, шариатнинг садагалари кетай, бир йўл йўқ экан-да? Ер юзида ривоят қуриб кетган экан-да?

Холмат (ўзича). Ривоят! Ана ривоят! Хирмон бўлиб ётипти-ку! Иш қилиб, мана бу надирматнинг қулоғи ёғлиқ бўлсин!

Имом. Энди, бой афанди, муҳаббат дарди ҳар бир дарддан зўр! Кишини ҳалок қилади. Дафъи ҳалокат фарз. Кўриб туриб ўзингизни фалокатга берманг! Мафҳуми каломга назаран бу ҳам аз жумлайи ҳалокат.

Холмат. Ана-ана холос, сайра тўти қушиму сайра!

Имом. Масалан, катта китобларда сиҳат бадан учун гўшти хинзирга ўхшаш ҳаром нарсаларни шариат ҳалол қилади. Бу кинояларга назаран албатта, йўл бўлса керак. (Қозини кўрсатиб.) Мана, яна қози домла биладилар!

Холмат (ўзича). Вой уйинг куйгурларей! Салласи бўлмаса эшакнинг ўзи-ку буларинг!

Қози (бойга). Биз жанобларнинг отган ўқлари бўламиз! Йўл топамиз. Йўл кўп. Тўғрилаймиз, ахир масаласи ўзимизда-ку. Ҳа, шошманг, дарвоқи мингбоши додхо ёрдам бермасмикинлар?

Ҳасан. Тўғри айтасиз. Лекин мана бу сайлов вақти яқинлашиб қолди. Мингбоши ўзи билан овора. Иннайкин, бой акам билан икковларининг ойнаклари бир оз хира бўлиб қолган.

Имом. Ҳа-ҳа, деган туяга мадад! Сендан угина, менадан бугина, жаноб бой!

Қози. Шу Қодирқул мингбоши ўз одамингиз-ку, жаноб бой?

Бой. Хўш? Ажаб! Қози домла, дейман, бир кесак билан икки қарғани урмоқчи бўласизми? Қодирқул мингбошингиз бу йил сайланмайди! Ортиқбойваччани мингбоши қиламан!

Қози. Энди бой, гапнинг нафсиламири яхши. Мингбоши додхо бизни ўртага қўйдилар. Додхонинг, минг қилса, сизга қудалик ҳурмати бор. Мингбоши додхо сизга қилган беадаблигидан кўп пушаймон.

Ҳасан. Қози поччам тўғри айтадилар. Қодирқул мингбоши кунингизга керак бўладиган одам.

Бой. Сайлов яқинлашиб, мингбошингиз энди оёғи куйган товукдек питирлаб қопти-да? (Кулиб.) Тадбирини, қози домла пухта идрок қилибсиз!

Қози. Энди бой, икки мўминни мурсою-мадорага келтириш ҳам савоб иш-да! Сиз пристав Фириков жанобга икки оғиз уқдириб қўйсангиз, олам гулистон-да. Ана ундан кейин мингбоши қўлингизда! Бир мўйлов қилдингизми, йўлингизда мунақангги Ғофирга ўхшаганлардан мингга бўлса ҳам адолат ва ҳақиқат супургиси билан супуриб ташланади, жаноб бой!

Бой (ўйланиб). Мунчалик ўртага тушиб қолдиларинг, майли, мен приставга учрайман. Қодирқулни ёқлайман, сизлар бориб Қодирни хотиржам қилинглар.

Бошқалар. Хайрият, хайрият!

Қози. Мана бу иш бўстони маърифат, гулистони ҳақиқат бўлди.

Бой. Мингбоши билан Ғофир тўғрисида гаплашинглар. Мингбоши Ғофирни бир балога гирифтор қилсин.

Қози. Хотиржам бўлинг, бой. Қодирқул додхонинг бунақангги ишларга суяғи йўқ.

Имом. Мингбошилиқни хатим қилган одам-да!

Бой. Шу таннознинг йўлида ҳар бир оғирликка ҳам кўнамиз-да. (Куладилар. Тугунчадан қозига кимхобдан, эллиқбошига атласдан тўн кийгизиб.) Бу ҳозир тўйнинг учидан-да! Қутлуқ бўлсин! (Домла жим.) Домла, қутлуқ бўлсин демайдиларми?

Имом (устига қараб қўйиб). Биз энди нимага ҳам куллуқ деймиз? Дунёни боумид, таъзияни ташлаб келган эдик.

Ҳасан. Э, тақсир сизга бўлмай иложи борми. Бой ота ҳазил қиладилар-да!

Бой. Ишқилиб, домлалардан бир нарсани қочирини қийин-да!

Имом (*кийиб*). Ахир биз пайғамбарларга мерос-хўр-да! Бизнинг ҳар дуомизга минг чопон берса арзийди. Қани илойим бойнинг бу дунёда мансаб ва равноқлари сарбаланд бўлиб, охиратда фирдавсга сазовор бўлсинлар! (*Фотиҳа*.)

Ҳамма. Муборақ! Муборақ!

Имом (*таъзим билан*). Қуллуқ, қуллуқ!

Бой. Ҳали мингбошидан ҳам кундал киясизлар!

Қози. Ноумид эмасмиз, жаноби бой!

Бой. Хўш, энди Гофирни чақириб, яна бир гаплашсангизлар. Балки ҳовридан тушиб қолган бўлса ажаб эмас! Камбағални алдашни билмайсизлар... Сизларга ўргатайми?

Қози. Яна ўзингиз соҳиб ақлсиз..

Бой (*ўроғлиқ пул беради*). Мана! Олинг! Бу савилнинг жамолини кўрсатиб, кўзини ўйнатиб юбормайсизми?

Ҳасан. Бормисиз, бой ота! Энди иш жўн бўлади!

Қози. Ахир, шуни боя айтмайсизми, бой ота!

Холмат (*ўзича*). Бу томон ҳам Ҳанифа холанинг тугунчасидек тўмпайиб тушди. Энди, қози домла, Гофирнинг кўзида сатта юзталиқдан, кўк қарганинг боласидек учирма қилиб, уни тузоққа илинтирмоқчи. О, ғалламышлар!

Бой. Холмат!

Холмат. Ҳа, лаббай, ақал!

Бой. Гофирни топ, чақир!

Холмат. Ҳозир!

Чиқар, бой ҳам чиқиб кетар. Қарашлари аламли, ғамли, кучли изтироб ичида бўлса ҳам ўзини вазмин олиб Гофир киради.

Гофир (*заҳарханда қилиб*). Қози почча, саруполар муборақ.

Қози. Қуллуқ, ўғлим, қуллуқ!

Гофир (*қозига*). Лекин бой бу чопонни катта отаси ўлганда товутига ёпган эди, энди сизнинг устингизга ёпишти-да!

Қози (*асабий*). Нималар дейди беадаб!

Гофир. Сарупо қуллуқ бўлсин, домла имом?

Имом (*ўнғайсизланиб*). Қуллуқ, қуллуқ, Гофиржон!

Гофир. Эллиқбоши, паранжингиз муборақ!

Ҳасан. Паранжи эмас! Чопон бу, жинни бўлганми?

Ғофир. Ахир даллол деганда паранжи бўлади-да, чопочини йиғит киши кияди!

Холмат. Бопла, азамат, бопла!

Ҳасан. Тилингни тий, аҳмоқ! Биласанми, кимлар билан гаплашаяпсан!

Ғофир. Биламан. Бирингиз қози, бирингиз домла, бирингиз амалдор, биз бўлсак деворнинг қавагида ётган бир ғариб.

Қози. Сиз аралашмай туринг, элликбоши, жоҳилсиз. Тўмтоқ гапириб ишнинг пачавасини чиқардингиз! Ғофир, ўтир ўғлим, ўтир!

Ғофир. Эшитавераман!

Имом. Биз сенинг фойдангни гапирамиз!

Ғофир. Эски оғиз, янги гап!

Қози. Эшитасанми, йўқми?

Ғофир. Гапиринг, бу қулоқлар дунёдаги бор ҳақоратга, бор қарғишларга ўрганган, гапираверинг!

Қози. Яна ўша гап. Сен бир камбағал мусулмонсан. Ўз жонингга жабр қилма, сартопо фалокатларга дучор бўлма, деймиз. Ахир шу бой отангнику туфайлидан рўшнолик кўрдинг. Энди сенинг вазифанг шу бойнинг ҳар бир амру фармонларига шикастлик билан қойим турмоқ! Қулоқ қоқма! Бойни ҳурмат қил! Мен ҳам бир кибриё-назар эшонман. Менинг гапимни қайтарма! Хуллас сўз, бой сенинг хотинингни яхши кўриб қопти.

Ғофир. Агарда бойда муҳаббат пайдо бўлган бўлса, бой чин одам экан.

Холмат (ўзича). Вой хом калла-ей, сен ҳали уни ҳайвон деб юрган эдингми?

Қози. Гап шуки, бойнинг ишқ-муҳаббат йўлида ҳалок бўлиши мумкин.

Ғофир. Пул, мол йўлида ҳалок бўлгандан кўра, ишқ-муҳаббат йўлида ҳалок бўлиш кишига катта бахт!

Имом. Бойга раҳминг келмайдими?

Ғофир (қизиб). Мақсад нима, мақсад?!!

Қози. Ахир сен, хотинингни бойчалик яхши кўрмайсан. Сенга номи хотин бўлса бўлди-да.

Ғофир (қайнаб). Мақсад!!!

Қози. Мақсад, хотинингни қўй, деймиз...

Холмат (ўзича). Мана қўй, деб тумшугига солмайсанми, сийниталоғни!

Ғофир. Қози домла! Шу сўзларим қулоғингизга ўқ-дек қуюлиб, қўрғошиндай ўрнашсин! Хотинимнинг ихтиёри ўзида! Бойга тегмоқчи экан, тегаверади! Лекин мендан нима истайсиз, мендан?! Мени нега қийнайсиз? Нечун ўртанган, лахча чўғ бўлиб ёнган юрагимни тирнайсиз?! Бу қўланса қоринларингизни ёрса, шу қовоқ каллаларингизни кавласа, бу гўрдан қоронғи юракларингизни чироғ ёқиб қидирса ишқ-муҳаббатдан қилча нишон топилмайди-ю, яна сизлар ишқ-муҳаббат деб лоп-қоп урасиз! Бу қандай зулм, бу қандай бедодликки, севган хотинимни золим бой тортиб олмоқчи бўлса-ю, менга ёрдам бериш ўрнига бойнинг ёнини оласиз! Ривоятлар топасиз! Фатволар ясайсиз! Шуми инсоф! Шуми диёнат, шуми камбағалга шафқат?

Домла. Бой бермаса очингдан ўласан?

Ғофир. Очликдан силлам қуриб, илигим пучайган чоғимда ҳам сизларга ялинмайман! Ахир, бу кўзлардан оққан жигар қсилари, бева-бечора, етим-есирларнинг оҳу-зорлари кўнглингизни юмшатмайдими? Қачонгача кимхоб чопонлар, ёғлик паловлар учун бойларга зулм пичоғини қайраб берасиз! Ахир, бу дуолар, ривоятлар ниқобиға яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз? Кимга? Бу ғурбатхонада нотавон йиғлаганларнинг, афсус-надомат чекканларнинг доду фарёдини ким тинглайди, ким? Гапиринг, шарият пешволари!↓

Қози. Шариятга тил тегизма!

Имом. Тақсир, шариятгагина эмас, бу гапнинг теги пошшоликка ҳам бориб етади! Кулли шайъин яржиу илла аслиҳий.

Қози. Айни ҳикмат сўзлайсиз! (Ғофирга.) Ҳозирги инонинг айни ҳамоқат!

Холмат (ўзича). Бўлмаса ҳали сурма ичган итдек овози бўғилиб, имоматга ўта олмай қоладилар. (Имомга.) Чарчайсиз, домла-почча, фақат қуруқ қошиқ оғиз йиртади, холос! Сатқайи гапингиз кетсин, бу гадоға! Бунга ўхшаган мингта сарп аёғдан сизлар учун бойга ўхшаган битта ҳўл таёқ яхши!

Ҳасан. Сен бой билан ўйнашма!

Имом. Уйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳарбоб билан. Пешонада битганини кўрасан. Қолу бало.

Қоз и (Ғофирнинг ёнига келиб, кулимсираб.) Энди сени ҳам куюнганингча бор-а, муғомбир-е... (Кулиб.) Устаси паранг экансан-да! Ахир, бу Ғофир ҳам ҳийла-найрангни хўжайиндан таълим олган-да... Бунинг мудда-оси бўлак!

И м о м. Ҳа-ҳа. Энди билдим... Тузук-тузук... Пайт келганида бир парсалик бўп қолайлик дер экан-да, бунинг ҳам билгани билган!

Қоз и. Қани қўлингни бер ўғлим! (Қўлини ушлаб, енги ичида пул тутқазиб.) Мана ушла! Ол! Тўйда сарф бўлган ҳаражатлар бойнинг гарданига! Еб кетарга минг сўм, бунга икки мартаба тўй қиласан ҳали! Қуллуқ қил бойга?!

И м о м. Ол-ол энди! Қуллуқ қил!

Ғофир (ҳушсиз, суратдай қотади ва титроқ товуш билан). Раҳмат... Қуллуқ... (Кўз ёшини артади.) Бара-калла!

Ҳасан. Хўш, гапир? Бу ҳам озми?

Ғофир (Ҳасаннинг кўзига тикилади, бирдан аччиғ, қийқириқ билан пичоғини шартта суғириб, Ҳасаннинг олдига ташлайди). Ҳасан ака! Уринг, шу пичоқни, жа-фокаш кўкрагимга! Уринг, ўлдилинг! (Яктақларини по-ра-пора қилар.) Дуо қиламан, худо хайрингизни берсин! Бола-чақангизнинг орзу-ҳавасини кўринг! Ҳасан ака!

Холмат. Ҳой, Ғофир, турей, тентак! (Урнидан турғи-зиб.) Қитиқ паримга тегма! Пичоқни шу Ҳасан аканг ура-дими?! Чумчуқ пир этса, юраги шир этади-ю, бунинг!

Ҳасан. Бу жинни бўлганми?

Ғофир. Ахир, киши деганни шунча хўрлайсизми? Мен ҳам одам, менда ҳам юрак бор, номус бор, жон бор!

И м о м. Қози домла, сиз ҳам кўп зиқналик қилманг! Кетса бойдан кетипти, узатинг ўша беш юзни ҳам... (Пулни бериб.) Мана, ол, бир минг беш юз бўлди! Энди ҳаддингдан ошма! Хафа бўламиз! Иззатингни бил!

Ғофир. Мен ҳали ҳасратимни, дардимни келиб-келиб сизларга айтдимми? Мен ҳали келиб-келиб одамгарчилик-ни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шунчалик паст тушдимми?! (Уларда кучли ҳаяжон.) Мен номусини, хоти-нини бозорга олиб чиққан савдогарми? Йўқ, янглишасиз, шарият пешволари, агар бунчалик пул учун ўлган экан-сизлар, бу пулларни ўзаро бўлиб олиб, чўнтақларга уринг-

из-да, (*қозига*) сиз қизингизни, (*домлага*) сиз хотинингизни, (*Ҳасанга*) сиз синглингизни бойга қўшиб берингиз!

Қоз и. О, бадбахт, кофир!

Имом. О, лаънати муртад!

Ҳасан. О!.. Тавба қилдим де! Кофир бўлдинг!

Ғофир. Шулар учун мусулмон бўладиган бўлсам, бўлмадим!

Қоз и. Тошбўрон қилиш керак!

Домла. Улдириш керак!

Ғофир. Оҳ! Оҳ! Қалай экансиз? Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса бировга ур.

Бой (*ғазаб билан кириб*). Ҳой ит! Нечун шарият паноҳларни ҳақорат қилдинг?

Ғофир. Бой ота! Мен хотинфурушларни ҳақорат қилдим, холос!

Қоз и. Ҳой, ит феъл, қадр билмас! (*Бойга*.) Бой! Шундай муаззам саллаларимиз билан даргоҳингиздаги бир ялангоёқдан ҳақорат эшитиб кетаберамизми?

Бой. Жим! (*Ғофирга*.) Гапни калта қил, хотинингни қўясанми, йўқми?

Ғофир (*заҳарли*). Қўйсам нима қилар эдингиз, бой?!

Бой. Оламан! Бирга ётаман!

Ғофир. Ҳа-ҳа, бой! Аввал уйдагиларнинг ҳисобини қилинг! Нима қиласиз савдо-сотикни кўпайтириб!

Бой. Бу нима деганинг, таги паст!

Ғофир. Бой, бозорингиз ҳали ҳам чаққон! Янги мол олсангиз харидорлар оёгингизнинг остидан чиқади-ю, ўзингиз икки қўлингизни яна бурнингизга тикиб қола берасиз. Ахир, бой, қачонгача хотин олиб, хотин сотасиз? Қачонгача қўшмачилик қиласиз?!

Холмат. Э! Бу хумпар, менга шама қилаяптими?

Бой. Холмат, чидамайман, Холмат! Болтани келтир! Ушла бу бадбахтни! Ушла! (*Холмат Ғофирга ташланар, маҳкам ушлар*).

Холмат. Қимирлама!... Жигингни эзиб ташлайман!

Ғофир. Бой, шунга яхши билиб қўйки!...

Бой. Холмат! Ур!

Холмат. Урсам қўлимдан чиқиб кетади, ака! Ўзларинг уринглар!

Бой (*бетлаб олмай*). Ҳасан, сен бор! Ҳой, биттанг миршабга, чоп!

Ҳасан келар, тепки еб қочар.

Холмат (Гофирнинг қулоғига). Мен сени ураман,
сен кўкрагимга секин калла қил, хумпар! Секин!
Бой. Холмат! Полвонлигингни кўрсат дейман!
Холмат. Ҳозир, хўжайин! Қўлини қайириб олай!
Мана сенга, мана сенга.

Уради. Гофир Холматнинг кўкрагига калла қилар,
Холмат ёлғондан ҳушидан кетар.

Гофир. Ҳой бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса
ҳокимингга бормайман, мингбошингга ялинмайман, халқ-
қа арз қиламан, халққа! Бугун фиқу фасодларингизни,
қилган бузуқчилик, порахўрлик, ноҳақ қон тўққанликларинг-
нинг, менинг хотинимни тортиб олмоқчи бўлганларингни
айтиб, дод дейман, бошимга одам тўплаб, говға кўтара-
ман, шармандаларингни чиқараман. (Кетади.)

Бой. Гофир, Гофир, шошма!

Қози. Нима қилдингиз, бой!

Бой. Улинг қози бўлмай!

Имом. Шарманда бўлдик, шарманда!

Бой. Боринг орқасидан, чопинг, алданг! Тўхтатинг,
юпатинг (қози, имом саллалари чувалган ҳолда Гофир-
нинг кетидан чиқадилар.) Бир калла билан ҳушидан кет-
ди! Лаънат сендай полвонга! (Чиқар.)

Холмат (секин бошини кўтариб). Секин калла қил
десам, нах кўкрагимни тешворай деди-я, хумпар! Ушла,
қани! Мен унга кўрсатаман! (Чиқади.)

Хонзода (пойлаган еридан кўриниб). Бу нима де-
ган гап? Хонзода, кўзинг уйқуда экан, қўйингга илон бор
экан, Хонзода! Ҳа, соқолинг гўрда чиригур бой! Менинг
устимга яна хотин олмоқчимсан? Яна кимни? Бир гадо-
ни! Бир чўрини! Ҳали сен мени шунча хўрлайсанми? Гул-
баҳордай кундошга чидолмаган Хонзода бўнга чидар
эканми? Йўқ! Чидолмайман! Бой, сенинг жазонгни бера-
ман. Мен сенга илон бўлиб бир заҳар солайки, яра-
тилганингга пушаймонлар егин! Бу яшшамагур Жамила
нимага шу чоққача менга айтмай келди? Бой билан ўйна-
шиб юрганки, айтмаган-да? (Чақириб.) Жамила! Жамила!

Жамила (чиқиб). Қани, қани Гофиржон!

Хонзода. Келавер, тортинма, ўрганган жойинг!

Жамила. Аяжон, эрим қани?

Хонзода. Эринг жонингни олсин, қачондан бери
ўйнашасан!

Жамила. Қим билан, аяжон, ким билан?

Хонзода. Бой билан? Бойга тегиб, бой хотин бўлмоқчимсиз? Гапир, жувонмарг!

Ҳожиона (*чиқиб*). Нима гап, нима шовқин!

Хонзода. Бу ер юткур, ўғлингиз билан ўйнар экан. Ўғлингиз олмоқчи буни. (*Йиғлар.*)

Ҳожиона (*энсаси қотиб*). Нима дейсан? Шу гадоваччани-я? Ўғлимни нега пастга урасан, Хонзода!

Хонзода. Ёлғон айтсам каломи шариф урсин!

Ҳожиона (*Жамилага*). Ростини гапир?!

Жамила. Онажон! Бой ота бир ойдан бери, сени оламан, деб ҳол-жонимга қўймайди. Энди эримни қақшатапти!

Ҳожиона. Бу қандай шармандалик?!

Хонзода. Гапир, бузуқ, гапир!

Раҳима хола. Ҳой, Хонзода пошшо, қизимни нимага бузуқ дейсиз? (*Жамилага*.) Нима бўлди, қизим?

Жамила. Онажон! (*Ўзини Раҳимага ташлайди.*)

Хонзода. Қизинг бузуқ, ўзинг қўшмачисан!

Жамила. Онажон!

Раҳима хола. Қизим, йиғлама! Сени бузуқ деганларнинг ўзи бузуқ! Оғзингизга қараб гапиринг, гаж-жакдор жувон!

Ҳожиона. Ҳой, ҳой Раҳима ўлгур, қачондан бери тилинг чиқиб қолди? Нега келинимни бузуқ дейсан? Ҳу тилларинг кесилсин!

Раҳима хола. Ҳожиона... Шунча хизматингизни қилиб, энди қўшмачи номини олдими?

Ҳожиона. Йўқол! Кир ичкарига, сенга айтаман! (*Ҳассасина ерга урар.*) Мен ўзим муросага келтираман буларни.

Жамила. Боринг, онажон, аралашманг, боринг!

Раҳима йиглаб кириб кетади.

Ғофир (*ҳансираган, энтиккан, калтакланган ҳолда кириб*). Жамила!

Жамила (*калтакланган эрини кўриб ўзини унга ташлар*). Ғофир ака, сизга нима бўлди?

Ҳожиона. Ғофир, бу қандай гап?

Хонзода. Ғофиржоннинг ошиғи олчи! Хотини орқасида бой бўлаяпти?

Ғофир. Аяжон, кесатманг! Ұртанган юракка сиз ҳам туз сепманг!

Хонзода. Белинга белвоғинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксап? Хотининг бой билан ўйнашади-ю, билиб туриб ишдамай келасан-а?

Ғофир. Ая! Ҳақорат қилманг!

Хонзода. Хотининг бузуқ, хотининг шарманда!

Ҳожиона. Вой ўлай, қўшнилар нима дейишади? Вой дод! Вой шўрим! (Юзини юлганича кириб кетади.)

Ғофир. Ёлғон!

Хонзода. Турей! Йигитликка иснот келтирдинг! Бой билан кучоқлашиб турганини неча мартаба ўзим кўрганман!

Жамила. Ёлғон! Тухмат!

Хонзода. Аҳа! Ула! Қўрқма! Қалтирама, титрама!

Жамила. Дод, сенларнинг туҳматларингдан, беномуслар!

Ғофир. Жамилам! Йиғлама, йиғлама! (Хонзодага.) Аяжон, сиз менинг хотинимни бузуқ дедингиз, лекин сиз эмасмисиз шу ифлос шарманда хонадоннинг сассиқ кўкати! Сиз эмасмисиз Гулбаҳорни боласи билан ўлдирган қотил! Айтинг-чи! Сиз, юзи қассобнинг болтасидан хунуқроқ бўлган қайси жаллоддан қолишасиз. Йўқол кўзимдан, беномус, сатанг!

Хонзода (қутуриб). Холмат! Нимага бақрайиб турасан? Ур, ер юткурни! Ур! Холмат!

Холмат. Ҳаддингдан ошма, хумпар!

Ғофир. Яқин келма! Янчиб ташлайман!

Хонзода. Ул кўрқоқ, хезалак!

Холмат. Аяжон, ҳозир у ит билан тенг бўлиш қийин! Қаранг, еб ташлайман деяпти!

Хонзода. Ҳой шармандалар! Шуни бир билиб қўйингки, Хонзода тирик экан, сенларга кун йўқ! Менинг газабимдан ҳазар қилиш керак! Мен бор эканман — балолардан, офатлардан бошларинг қутулмас! Юр, сенга гапим бор! (Холмат билан кириб кетади.)

Жамила (Ғофирни бўйнидан қучиб). Ғофиржон ака!

Ғофир (титраб). Гапир, Жамила! Кўзимга қара! Аллақандай гумонлар юрагимни ёндирмоқда! Сен чиндан бой билан...

Жамила. Ғофир ака!

Ғофир. Йўқ, яширма, жонгинам! Қўрқма, бор гапни айт! Агар очик айтсанг, сени бир чертмайман! Гапир, жонгинам, гапир?

Жамила. Ешгина жоним бор, ахир... Мен... Мунча мени хўрайсиз... Найинки... *(Йиғлар.)*

Ғофир *(бағрига босиб)*. Жамила, қўй! Бас, бас, йиғлама, хато қилдим, юпатишнинг ўрнига сени хафа қилдим, сенга инонаман. Қўрқаман, холос, чунки менинг олтинларим, марварид-маржонларим, атлас-шоҳиларим йўқ! Ёлғиз гавҳардан тиниқ, қуёшдан ҳам юксак муҳаббатим бор, холос! Сенинг пойқадамингга сочмоқ учун зарларим йўқ! Лекин жоним бор, жоним! Бойнинг молу мулкига қизиқиб...

Жамила. Бас!

Ғофир. Мени ташлаб кетмайсанми?

Жамила. Бас, бўлди!

Ғофир. Менинг муҳаббатимни хор қилмайсанми?

Жамила. Бас! Бас! Бас! Ўртаманг мени; ётларимни ништар билан тилсинлар, хони-момимга ўт қўйсинлар, бошимда тегирмон тоши юргизсинлар! Мен сиздан ажралмайман! Ҳали мен сиздан суюнчи олмоқчи эдим, бизни ким ажрата олади, ахир иккимизни маҳкам боғлайдиган яна бир занжир, учинчи бир одам...

Ғофир *(кўзларини катта очиб)*. Жамилам! Жамилам! Ростми? *(Бағрига босиб.)*

Жамила. Кетамиз! Мағорада яшасак ҳам ишқимни куйлаб, сизни аллалай! Агар кафтингизга тикан кирса кипригим билан чиқарай! Агар ўтирган жойингизга хас-хашақлар тўкилса, сочларим билан супурай, чанги чиқса кўз ёшларим билан сув сепай, жонгинам!

Ғофир *(ҳаяжон ичида кўз ёшини артиб)*. Жамилам! Оппоғим! Вафодорим! *(Бағрига босар, қизгин-қизгин ўпар.)*

Парда.

УЧИНЧИ ПАРДА

Қодирқул мингбошининг шарқча солинган безакли ва дабдабали ҳовлиси.

Қодирқул *(ўзича)*. Ҳа, кўрасан-да! Бу мингбошилиқ менга осонлик билан тушган эмас. Мен ким? Мени Қодирқул дейдилар. Менинг ҳар ишга кучим ет-

ди. Иш деганни қотираман ҳам! Оёғимдан ер юзи, қамчимдан ҳамма жониворларнинг изи титрайди. Бу мингбошилиқнинг ҳар бир соққаси бир камбағалнинг бир ойлик пулига тушган-а! Ҳали бунча қарз, чиқимларнинг устига икки қизни узатиш, бир ўғилни уйлантириш, бир хатна тўй ҳам бор. Иннайкин ўзимга ўша моҳи пайкар қизни олиш; буларнинг устига янги иморат солиш, муросаи мадора учун маҳалланинг мачитини янгилаб бериш каби анча можаролар бор. Бир кун айбдор бўлиб қолиш бўлса, кўз олдинда эчкининг соқолидай ликиллаб тургандек гап. Негаким, бу рус тўраларига ишониб ҳам бўлмайди. Бу кун биттаси кетса, эртага яна биттаси келади. Тез-тез танглайни мойлаб турмасанг, ғужурлагани ғужурлаган! Шунинг учун қирқ-эллик таноб яхши ер, битта-яримта боғ-моғ қилиб қўйсақ, бир кунимизга ярзб қолар. Мардикорликка ҳам ярамаслигимиз аниқ. Ит ҳам, бит ҳам кун кўради. Гапдон бўлмасак ҳам хон тақлид умр ўтказишда қолган. Охират бўлса ўз йўлида. Беш вақт номозни жойи келганда ўқиб, рўзани тутиб, унча-мунча закотни бериб турсак бўлади-да! Жуда бўлмаса, бирор мартаба Байтиллога бориш, муллажиринг бўлгандан кейин уламо-эшонлар қанот-қуйруқ бўлиб, аршга учиб мана бу ерда турган гап! Ҳа, ҳа, ҳа! Солиҳбой билан ярашиб қолганим ҳам яхши бўлди. Бу бойнинг пристав, ҳокимтўранинг олдидан обрўйи катта. Анавилар бўлса, дедхо-додхо деб кўзимнинг ёғини еб, букун тўртта ифлос камбағални ёнига олиб, менга қарши иш кўрмоқчи бўлишади. Мен ҳаммангни кафангадо қиламан, деб бу амални сотиб олдим. Мен халқнинг ҳовлисини ўғридан қўриқлайман деб буни олдимми? Йўқ! Мен-чи (*Киссасини кўрсатиб.*) мана буни тўлғазаман деб амалдорликни олдим. Ҳаммангнинг қонингни ичаман! Қани, сайламачи! Сайласанг бир бало, сайламасанг минг бало! Мени биласанми?

Қ у л м а т м и р ш а б (*яна бир миршаб билан иккиси касал деҳқонни боғлаб олиб киритадилар*). Мана хўжайин, олиб келдим! Қасалман деб келгани унамайди, хумпар!

Қ о д и р қ у л. Баччағар, яхши баҳона топибсан-а!

Қ а с а л д е ҳ қ о н. Тақсир, худо хайрингизни берсин... касалим оғир... раҳм қилинг. (*Йўғалади.*)

Мингбоши. Йўталма, баччағар! Нимага сен бойнинг пахтасини яхши парвариш қилмай қўйдинг? Қарзингни унутдингми? Нега солиқларни тўламайсан?!

Қасал деҳқон. Мингбоши додхо, худо ҳақи касалман... Қўрпа-тўшак қилиб ётиб олдим... Миршабларингиз кўз ёшимга қарамасдан мени судраб келтирдилар... Бир чеккаси касаллик... Овқатда маза йўқ, бойнинг ерига икки кунгина қарай олмай қолдим, холос. Солиқларни тўлашга кучим етмайди. Раҳм-шафқат қилинг!

Қодирқул. Шунақами? Раҳм-шафқат қилайми? (Қулматга.) Ур, лаънатики!

Миршаблар урадилар.

Қасал деҳқон. Тақсир, урманг, касалман... Уламан... Уламан...

Қодирқул. Ур!..

Қулмат. Ҳушидан кетди, додхо!

Қодирқул. Улиб қолмадими? Олиб чиқ, ертўлага ташла!

Миршаблар кўтариб кетадилар:

Бояги ўғрини олиб чиқ!

Миршаблар Ғофирни олиб чиқадилар. Дарахтга ярам яланғоч қилиб боғлайдилар.

Қодирқул. Сен нимага бойнинг пулини ўғирладинг?!

Ғофир. Мен ўғирлаганим йўқ!

Қодирқул. Мана бунга нима дейсан (Сандиқчани кўрсатиб.) Бу сандиқчадаги пул билан векселларни аравангдан топиб олдилар-ку? Қаерга беркитмоқчи эдинг?

Ғофир. Улимдан хабарим бор, бу гаплардан хабарим йўқ. Ҳаммаси бойнинг ҳийла-найранги.

Қодирқул. Сен ўғри бошисан, шерикларингни айтиб бер!

Ғофир. Мен ўғри эмасман! Мени ўғри деганларнинг ўзлари ўғри.

Қодирқул. Жим, аҳмоқ! Бойнинг бултур кузак бир қашқа оти йўқолган. Икки минг сўм пули саройдан ўғирланган. Шуларни ҳам сен ўғирлагансан. Гапир, шерикларинг кимлар?

Ғофир. Менинг шерикларим йўқ.

Қодирқул. Якка ўғримисан! Ур! (*Урадилар.*)
Ғофир. Тақсир, ҳақиқат қилинг!
Қодирқул. Ҳақиқат мана шу! Шунақа қилсам,
ҳақиқат менга маълум бўлади.

Миршабарнинг қамчи, гавронлари узилади.

Дармонинг борми... Қулмат! (*Ўзи туриб қамчилайди.*)
Ғофир. Ҳақиқат қилинг. Бой бу йўл билан менинг
хотинимни тортиб олмоқчи...
Қодирқул. Хотининг созми? Гапни бу ёққа бурма!
Чиройлик хотин сен гадода нима қилади. (*Қулматга.*)
Олиб бор! Шерикларингни айтмас экансан, қамчиларим
остида ўласан!

Хонзода ичкаридан чиқар.

Ҳа, Хонзода, кел синглим, шу ерданидинг?
Хонзода. Онамларни кўргани келувдим.
Қодирқул. Қани синглим, суюнчини беравер.
Эринг билан ярашиб қолдик.
Хонзода. Яхши иш бўпти. Эшитиб кўп хурсанд
бўлдим, ака!
Қодирқул. Эринг билан қандайсан? Энди тузук
бўлиб қолгандирсан? Илгари менга ўчакишиб, сенга тоза
ҳам азоб бергандир-а?
Хонзода. Э ака... Қўйинг, дostonимни очманг...
(*Кўз ёшини артади.*)

Қодирқул. Қаттиқ хафа қилдими?
Хонзода. Ўша кунлари, сенинг аканг ана шундай,
ана бундай, ҳамманг бир одам... ҳамманг менга душман
деб, қонлар ютдирди.
Қодирқул. Эринг ўзи ёмон одам. Шошмай тур,
мана бу сайловдан эсон-омон ўтиб олай, иннайкин у би-
лап гаплашаман. Иложи бўлса сени чиқариб оламан.
Хонзода. Ҳозир устимга яна хотин олмоқчи бўлиб
юрипти.

Қодирқул. Хабарим бор. Хизматкори Ғофирнинг
хотини-а?

Хонзода. Ҳа ўшани... Сиз бўлсангиз Ғофирни қа-
маб қўйибсиз...

Қодирқул. Ўғри бўлгандан кейин қамаймиз-да!
Хонзода. Бу ҳаммаси бойнинг ҳийласи.
Қодирқул. Биламан. Сен койима! Майли, бой ни-
ма қилса қилсин. Қўйиб берайлик! Мен у билан сайлов-

дан кейин гаплашаман. Агар шу топда гинг-пинг десам, ўзим зарар кўраман. (Кулиб.) Ҳайронман!.. Бу бойнинг табиати шунақа пастми? Бир камбағал, гадо хотинга ошиқ бўлиб юрса-я, бу одам? Ундай хотинларнинг минг-таси сенинг тирноғингга арзимади.

Хонзода. Бу ерда бошқа гап бор, ака. Уша Гофирнинг хотини Жамиланинг ўзи жуда чиройлик нарса. Унинг озодалиги, ҳусн жамоли, пазанда, чеварлиги ҳам-манинг оғзига тушиб кетган-да. Бой ўшанинг учун куюкиб ўлаяпти-да.

Қодирқул. А? Шунақами? Жуда таяноз дегин!

Хонзода. Шаҳарда битта десам ёлғончи бўлмайман. Унинг чиройи ўз бошига бало бўлди. Шу бечора хотинга раҳмим келади. Айниқса, бу кун эрининг қамалганини эшитиб, тутақиб кетди. Сизнинг ёнингизга арзга келмоқчи эди. Ўзи ҳам 16 ёшда.. Шу қизга бир раҳм-шафқат қилсангиз бўлар эди, ака! Атайин сизга шуни айтгани келган эдим.

Қодирқул. Бўлмаса айткил, келсин! Арзини тинглайман, ёрдам бераман. Ҳозир келсин.

Хонзода. Мен ўзим олиб келаман.

Қодирқул. Лекин, бой билмасин. Биз мингбоши бўлганимиздан кейин арз билан келган камбағални ҳам, бойни ҳам баравар сўраймиз-да. Бор, тез кел. (Меҳмонхонага кириб кетади.)

Хонзода (чиқаркан.) Тузоқни яхши қурдим. Энди Жамилани келтирай. Акам уни бир кўргандаёқ жинни бўлади, қолади. Ана шундан кейин тамошони кўрасан! Э, аҳмоқ бой, мени Хонзода дейдилар! Гулбаҳорни хазон қилган, болангни ажал сувида чўмилтирган Хонзода — мен бўламан! Сен ҳали менинг устимга хотин олмоқчимисан? Сени шундай боплайки.. Ўзинг қойил қолгин! (Чиқар.)

Қодирқул (меҳмонхонадан чиқиб). Жамилахон! Жамилахон югурганники эмас, буюрганники.. Тасаддуғинг кетай, ғойибона ошиқ бўлдик-ку.. Иш қилиб, бойга билдирмай бир роҳат қилсак қилибмиз-да!..

Қози, имом киради.

Қози. Ассалому алайкум, мингбоши додхо!

Қодирқул. Валлайкум ассалом, келинг қози! Қани марҳамат, домла! (Ўтирадилар, фотиҳа.)

И м о м. Илоҳо, мингбошининг обрўйига обрўй қўшилсин.

Қ о д и р қ у л. Қани қози, нима хабарлар бор?

Қ о з и. Солиҳбой билан Ҳасан элликбоши сизнинг масалангиз юзасидан кечадан бери ҳокимтўра ҳамда пристав тўранинг ҳузурига қатнамоқдалар. Кеча уларни кутиб уч хуфтонгача интизорлик тортдик. Бу кун жуда ҳам хаёлимиз ўша томонда бўлди. Ҳасан элликбоши ҳали хабар келтиргани йўқми?

Қ о д и р қ у л. Дараги ўчиб кетди унинг ҳам!

И м о м. Ишқилиб, тақсирим бўлмай иложлари йўқ.

Қ о д и р қ у л. Илоҳим домла, нафаслари муборак... Мен сизларнинг ёрдамларингизни асло унутмайман.

Қ о з и. Албатта, додхо, албатта. Хўш, қани энди, Гофир побакорни нима қилдингиз?!

Қ о д и р қ у л. Гофирнинг букун кечаси «ўғирлаган» сандиги билан тутиб келтирдим, ўлгундай калтакладим.

Қ о з и. Зиммасига қандай гуноҳларни қўйдингиз?! Бой шуни билмоқчи...

Қ о д и р қ у л. Нима бўларди, ўша кунги тадбиримизда! Бойнинг пулини ўғирлаган, шариат пешволарини ҳақорат қилган.

И м о м. Бой унга рози эмас, уни қаттиқроқ балога гирифтор қилмоқ учун бу айблар етарли эмас, дейдилар.

Қ о д и р қ у л. Ажаб одамсиз-да, домла! Битта савил бошини йўқ қилмоқ шунчалик мушкул эканми? Ишнинг бу ёғини хон тақлид қилдик. Энди гап ҳокимтўрада қолди, холос. Яна бир минг, ярим минг бўлса, бўлади-да... Ана ундан кейин ҳокимтўра Гофирни бир тепади, тўппатўгри Сибирга бориб тушади.

Қ о з и. Бу бой бўладиган бўлса, уни ҳам аллақачон тўгрилаб қўйгандир.

Қ о д и р қ у л. Бўлмасамчи!

Ҳ а с а н элликбоши киради.

Ҳ а с а н. Ассалому алайкум, додхо! Қози поччалар ҳам шу ерда эканлар!

Қ о д и р қ у л. Бормисиз, Ҳасан ака!

Қ о з и. Мунча кечикдингиз, Ҳасанбой?

Ҳ а с а н. Қуруқ келишга уялдим-да, тақсир!

Қ о д и р қ у л. Қани, бўримисиз, тулки?

И м о м. Ҳизир Йлъёс девуринг. (*Кулги.*)

Ҳ а с а н. Бизнинг ота-бобомиз тулки эмасми?! (*Кул-
ги.*) Қани ёрлиқни олаверинг!

Қ о д и р қ у л. Бизни ёрлиқдан қочирган жойингиз борми? Қани, гапиринг! Сизни бир қишлоққа амин қилишга қарздор бўлдик-да!

Ҳ а с а н. Бой ота билан пристав тўра икковлари ҳокимтўра олдидан келдилар: «Бориб айт, мингбоши хотиржам бўлаверсин, ўрнида қолса керак!» деб айтибди. Иннайкин, бой отам, «Мингбошига айткин, ҳокимтўра билан пристав тўрани шу бугун мингбоши тилидан меҳмондорликка даъват қилиб қўйдим» дедилар.

Қ о д и р қ у л. Шу бугунми?

Ҳ а с а н. Шу бугун!

Ҳ а м м а. Ана холос!

Қ о д и р қ у л. Улма, Солиҳбой! Қўп танти одам-да!

Қ о з и. Э, додхо, ошиғингиз олчи! Суюнчи бераверинг!

Қ о д и р қ у л. Мана! Камига биз қарздор. (*Ҳаммасига пул беради.*)

Ҳ а с а н. Тездан уриниш керак.

И м о м. Улуғларимизнинг кўнгли хурсанд бўлибдир.

Қ о з и. Пристав тўранинг ўзи яхши одам. Яхши-да, заршунос.

Ҳ а с а н. Иннайкин, ака, ўзимиз ҳам тек ётмасак, яна бошқа чораларни кўриб турсак.

Қ о д и р қ у л. Қандай чоралар?

Ҳ а с а н. Менинг ақлим шуким, додхо, номзодим томонига ўтганларни ҳам қўлга олиш учун шу кун кечаси менинг ҳовлимга чақирсак, бир озгина зиёфатча билан кўнгиллари топиб, биттадан тўн, ўн-ўн беш сўмдан пул берсак. Шояд уларни ҳам қўлга олиб қолармиз, дейман. Нима дедингиз, домла?

И м о м. Албатта. Лекин мавқеи келганда биз ҳам сўзлаб ўтайлик. Зиёфатга бир-икки маҳалланинг имомларини, бир-икки нафар мударрисларни, иложи бўлса Миёнхон ҳазрат билан Собир эшонимизни чақириб, биттадан тозароқ шамовлардан кийгизилса тагин яхшироқ бўлар эди.

Қ о д и р қ у л. Уларни буйруқдан кейинги зиёфатга чақирсак ҳам бўлади.

Қози. Бунда бошқа бир ҳикмат бор-да!

Қодирқул. Қани!

Қози. Авомунносининг кўзига салла бамужарради кўриниши билан имон-ихтиёри қўлдан кетади. Маълумки, бизнинг саллаларимизда бўлган сиёсат, Ҳалакунинг қиличидан ҳам ўткирдир, тақсир!

Қодирқул. Хўш, бўлмаса домланинг гаплари ҳам тўғри. Зиёфат анжомида гап йўқ!

Ҳасан. Энди вақтнинг ўзи шундай нозик келди. Оз бўлса эплаб кўр, кўп бўлса сеплаб кўр замони эмас, қопчиқни ўйната турган майдон бу!

Қодирқул. Бу ёқда ҳокимтўрага зиёфат, у ёқда халққа бериладиган зиёфат. Ишқилиб уйим куядиган бўлди, Ҳасан!

Қози. Қўяверинг, худонинг ўзи етказди.

Қодирқул (Ҳасанга). Домла Зокирга хат ёзиб юборадилар. Сен икки юз сўм пул олиб, Отахўжа тўнфурушнинг дўконига бор. Иккита яхши кундал бериб юборсин, ҳокимтўра билан приставга кийдирамиз. Қани домла, Зокирга икки эллик хат ёзинг.

Имом. Бизнинг хатимиз андак бадхатроқмикан-а, қози домла!

Қози. Ёзинг, тақсир, ёзинг!

Имом. Эшон мирза қайдалар!

Қодирқул. Майли, ёзаверинг, ишқилиб бир қора чизиқ бўлса бўлди-да!

Имом (уялиб). Йўғе, жуда ҳам бўлмағурда, бўлмаса бажонидил эди-ку.

Қодирқул (истеҳзо билан). Икки юз сўмнинг ўзини ҳам ёза олмайсизми? Қанақа гап бу?

Имом (бўйнига олиб). Тўғрисини айтсак, хатимиз йўқ ҳисоб-да!

Қодирқул. Домлаликнинг бари хатми қуръон билан таъзияга экан-да! (Қозига). Сиз ҳам шунақа бадхатмисиз қози домла!

Қози. Йўғе... Қани берсинлар! (Ёзади.) Мана додхо!..

Қодирқул. Мана! Тезда олиб бор.

Ҳасан чиқади.

Қози. Бўлмаса бизлар ҳам номоз пешинни ўқиб келамиз.

И м о м. Ҳа, шундай бўлсин. Унгача зиёфат анжомла-
ри тахт бўлар.

Қ о д и р қ у л. Домла бораверсинлар! Сизга андак га-
пим бор.

И м о м. Сизни бўлмаса мажлисда кутаман тақсир!

Д о м л а чиқади.

Қ о з и. Хўп бўлади. (*Латифжон киради.*)

Қ о д и р қ у л. Латифжон, келдинғизми? Қатта зиё-
фатга ҳозирлик кўринг!..

Л а т и ф ж о н. Хўп бўлади, додхо... Бўрдоқини сўйиш-
га қассобни чақирайми?

Қ о д и р қ у л. Чақиринг...

Л а т и ф ж о н чиқади.

Хўш, қози домла, қани бойга-ку, қулинг ўргилсин Жа-
милахонни олиб беряпсиз. Бизга индамасдан...

Қ о з и кулар.

Бизнинг ишимиз нима бўлди? Отаси билан гаплашди-
нғизми?

Қ о з и. Тақсир, Жамилахоннинг бунчалигини билмай
қолдик, бўлмаса-ку, ўзимиз ҳам харидор бўлардик...
(*Кулги.*)

Қ о д и р қ у л. Қани, гапга киришайлик.

Қ о з и. Додхо, биз ҳам биламизки, сиз каби сиёсат
эгаси бўлиш ҳар кимнинг иши бўлмагани сингари, сиз-
нинг тўшагингизга оёқ босиш ҳам ҳар қандай қаланғи-
қасанғи қизларнинг бахтига учрамайди, ҳам учрамасин
деб умид қиламан.

Қ о д и р қ у л (*силтаб*). Гапингизнинг даромади ту-
зук, калта қилинг!

Қ о з и. Бор-йўғи ўрта-орада бир-иккита сабаб бўла
турган ҳодисалар бор. Йўқса мингта ундай камбағал-
нинг яксон бўлгани билан сиз каби улуғларимиз марҳа-
матининг бошимизга бир марта соя солгани!

Қ о д и р қ у л (*кулиб*). Нима ҳодисалар бўларди?
Чап кўзинг учиб турсин денг. Арпамиз хом қолиб, от
тортолмай қолса-я. Менга тик қарайтурган кўз-пўз
борми?

Қ о з и. Додхо, тиканнинг ҳадди бормикин сизнинг
пошнангизга қадалсин. Баъзи кишиларнинг қўлидан иш

Келмаганда ҳам обрўйингизга бир хил маломат келтира-
диган жойларини андиша қиламиз.

Қодирқул. Нима экан? Билиб бўладими ўша
андишаларни?

Қози. Бир камчилиги удирким, ҳали қиз ўн иккидан
ўн учга энди оёқ босган. Ёш бола. Иккинчидан шудирким,
юзиди оз-моз чиройи бўлгани билан ўзи таги паст. Сиз-
нинг остонангизга сира арзимайди. Учинчиси шудирким,
бешик кетди бўлгандан буёқ ҳар йил расм-русмларини
қилишиб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйипти.
Тўйни бузганда халқ-ичида анча шов-шувга сабаб бўлади.
Қисқаси шудирким, паст билан бўлган ишнинг охири ҳам
пастлик билан битади. Сизга қиз топилмайдими, мингта-
сини топиб беришга мен ўзим тайёрман, айланай
додхо!

Қодирқул. Менинг ҳаммадан ҳам қизиққаним, унинг
ёшлиги, кўркамлиги, қола берса ўртадаги нафсоният.
Айтганимни қиламан, дедимми, қиламан. Ҳам қилишим
керак! Ит бўлса, бит бўлса ҳам айтганим бўлсин. Биз
мана шунинг учун бу амал деган мушкулни сотиб олиб
ўтирибмиз. Йўқса мингбошилиқ қилмаганда оч қоларми-
дик?

Қози. Йўғе, албатта!

Қодирқул. Олиб бир кўрайлик, юракдаги ўтлар
босилсин! Пастлик қилса ана уларнинг биттаси бўлиб,
уйнинг бир бурчагида ўтирар, ёки бир тепармиз, ўзини
уйнинг товадонида кўрар, нима?! Халқнинг маломати
билан менинг нима ишим бор! Шу халқми, ахир? Ундан
кўра, кўрган, ўйнаганим ганимат. Биз ҳам ўшаларчалик,
тарнов-парновингизни ҳўллаб қолармиз.

Қози. Албатта, бўлсин, деганингиз бўлади-ю, додхо,
гап тарновда эмас, ундай бойвачча ҳам камбағалнинг юз
хил дастурхонидан сизнинг итингиз олдидан қолган бар-
моқдек суяк минг марта яхши! Мендан сира кўнглингизга
шубҳа келтирманг. Нимага десангиз, холис хайрихоҳ-
ман.

Қодирқул. Қелинг, қўйинг, ака! Холис хайрихоҳ
илгари туғилган бўлса, тупроқ остида қолиб кетди. Энди
туғиладиган бўлса, яна бирор минг йиллар бордир.

Қози. Додхо!

Қодирқул (сўзини кесиб.) Азим кўнчини ёки
кўчадаги биронта девонани нимага сайламайдилар?

Менинг номзодимнинг соққаларини сайлов қутимга юмалатган қози домла билан Ҳасан аканинг панжалари эмас, балки чўнтагимдан ўрмалаб чиқиб турган ўн туёқлик ўргимчаклар эди. Мени кўп содда деб ўйламанг! Келинг, майда-чуйда гапни қўйиб туринг, боринг! Шу бугун қатъий жавобни олинг! Шу ҳафта қизини беришни билсин ёки турмага кириб ўтиришнинг ҳаракатини қилсин. У тарафни кўриш менинг ўз ишим.

Қоз и (туриб.) Хўп, хўп, додхо! Сизнинг розилигингиз шундай бўлса, истар хурсанд, истар хафа қилиб бўлса ҳам қўлимиздан келганча кўндирамиз. У тарафда ахир, ўзингиз бор-ку!

Қодирқул. Қани қурбини кўрай, питирлаб кўрсин! Қимнинг жони бўлса майдонга чиқсин, боринг!

Қоз и. Хўп. (Чиқиб кетар.)

Қодирқул. Падарингга лаънат! Сенинг қўлингдан келади-ю, менинг ўрнимга мингбоши бўлиб, мендан ҳам хунукроқ ишлар қилмай қўйдингми? Халқ ихлос боғлаган битта соҳиб каромат сен ўзингмисан? Ёки Собир эшонингми? Домла имомингми? Тўнғизнинг гўштини қўйсанг макруҳ бўлади, деб ўзи пуфламай ейди. Уларингга қараганда мен чилтонман-а, чилтонман. (Кириб кетади.)

Паранжили Жамила ва Хонзода кирадилар.

Хонзода. Жамилахон, қўрқма! Киравер. Эринг шу ерда... Мен акамга ҳаммасини уқдириб қўйганман. Мен сени бекорга хафа қилган эканман. Сен бечорада гуноҳ йўқ экан. Ҳамма айб бой ўлгирда экан. Акам сенга ёрдам беради. Акам катта амалдор. Унга ўз тилинг билан арз қилсанг яхши бўлади.

Жамила. Аяжон, ўзим қўрқаман. Сиз ёнимда туринг... Гап ўргатасиз.

Хонзода. Мен ҳам ёнингда бўламан. Лекин акам бошқа бир одам олдида сўрай олмайди. Арзингни йиғлаб туриб айт! Иннайкин, жин урмайди, эркак киши-да, чиматингни кўтариб, жамолингни кўрсатиб қўй...

Жамила. Вой, у нима деганингиз, аяжон! Қўйинг!..

Хонзода. Эй тентак... Юзингни биров кўрган билан ейилиб қоладими... Шундай қилиб, акамни алдайсан-да! Мен ҳам бировга ишим тушганда ёлғондан қошимни қоқиб, кўзимни сузиб, ишва-ноз қилардим. Иннайкин, ишим битди, эшагим лойдан ўтди деб ўзини аҳмоқ қилиб кета-

верардим. Мақсадинг эрингни қутқаришми?! Эркак кишилар чиройлик хотин билан чиройлик муомила қилишади. Сен қўрқма. Мен оналаримнинг олдида бўламан. Акамнинг ўзи ҳам йўқ экан. Ичкарида бўлса, айтиб юбораман. (*Кириб кетаркан ўзича.*) Энди акамга тайинлайки, Гофирга қаттиқ азоб берсин, уни қийнасин, дотлатсин, бу эса Жамилани қўрқитиш, қўлга олиш, уни акамнинг қўйнига солиб, бадном қилиш учун энг қулай йўл!

Ж а м и л а. Уф, чарчадим... Толиқдим. Эй худо, юрагимга далда бер. Қўрқаман, қалтирайман. Умримда келмаган жойлар, ҳеч ким йўқ. (*Қўрқиб.*) Вой ўлай. Кимсан деса, нима дейман? Мени ўғри хотин гумон қилиб, ушлаб олсалар-а? Гофиржонни кечадан бери ахтараман. Пешонам курсин, пешонам! Юрагим ўйнайди... Дир-дир титрайман. Э, худо, нега мени бунчалик жабру жафоларга мубтало қилдинг?! Шодликларимни тупроққа кўмдирдинг? Чиндан—тўғри айтган эканлар: хотин кишининг боши, уй ичининг оғир тоши деб. Бу бош шундай қаттиқ тошки, ҳар бир зулму жафога бардош қилади. Бошим айланади. Мингбошига нима дейман? Ялинаман, йиғлайман, балки мингбошининг кўнгли юмшар, ҳақиқат қилар, мингбоши инсофли одамдир. Бойга ўхшаган бераҳм эмасдир. Жигаримнинг қони билан оққан кўз ёшларимга, оҳу-зорларимга шафқат қилар. Уйинг куйгур бой, мени сарсон қилдинг. Ўзинг мендан баттар сарсон бўлгин, илоҳи!

Гофирнинг калтак остида инграган овози эшитилади, бирдан жаланглаб.

Вой, ким? Ким бу? Бировни ураптилар? Бир бечорага азоб берадилар, азоб! Бу Гофиржон эмасмикан? Йўқ! Йўқ! Қаердан келади бу фарёд? Юрагимга ништардек ботади. Ким бўлди? А! Вой ўша эрим Гофиржон! Эрим! Ўшанинг ўзи! Гофиржон! (*Ҳар ёнга телбалардек чонади.*)

Л а т и ф ж о н (*чиқиб*). Кимсан?

Ж а м и л а (*тиграб*). Бир бахти қаро бечора хотин, мингбоши поччамга арзга келган эдим.

Л а т и ф ж о н. Сабр қил, ҳозир чиқадилар.

Кирав, мингбоши чиқар.

Қодирқул. Латифжон, амалдорлик чопонимни устимга ёп!

Латифжон чонони сжкасига ташлайди.

Нима арзинг бор?

Ж а м и л а. Мингбоши почча, бир золимнинг зулми билан адо бўлган шўрлик хотинман. Менинг уйимни буздилар, золим бойнинг тухмати билан сизнинг одамларингиз из эримни тутиб келганлар, ҳозир у бечорага азоб берадилар. *(Ялиниб.)* Илоҳим мартабагиз улуг бўлсин, болачақангизнинг орзу ҳавасини кўринг, мен ғарибнинг дуодан бўлакка кучим етмас, менинг эримни қутқаринг, уни қийнаманг! Ана! Ана! Урмасинлар, мени урсинлар, мени! Агар қодир бўлсайдим, бутун дунёни сизнинг оёгингиз остига тўкардим-у, эримни халос қилар эдим.

Қ о д и р қ у л. Эринг ким?

Ж а м и л а. Ана! Ана! Йиглайди гупоҳсиз!

Қ о д и р қ у л. Гофирми?

Ж а м и л а. Ҳа, Гофиржон. У бечора ўз номуси учун талашади, холос, азобламанг. Уртанган, қақшаган жонимга раҳм қилинг!

Қ о д и р қ у л *(кўз билан имо қилиб)*. Латифжон сен кўчага чиқ. Бойдан хабардор бўлиб тур!

Л а т и ф ж о н. Хўп, хўжайин. *(Чиқади.)*

Қ о д и р қ у л. Шошма, Жамила деган сенмисан?

Ж а м и л а. Ҳа, ўша толеи паст Жамила.

Қ о д и р қ у л *(четга)*. Бахтимдан айланай, бу ҳам бўлса худонинг инояти, бунинг жуда ҳам таърифи кетган. *(Жамилага.)* Жамилахон, мен ҳозир айтаман, эрингни қийнамайдилар. *(Кириб чиқади, фарёд тўхтайдди.)*

Ж а м и л а *(тинглаб)*. Ҳайрият. *(Енгил нафас олар.)* Раҳмат, қуллуқ, мингбоши ота!

Қ о д и р қ у л. Шошма, сен ростдан Жамиламисан, тагин Гофир ўғрининг паранжига ўралиб олган шерикларидан бўлмагин? Менга қара-чи. *(Чимматни тортади ва ўзича)*. Сутга чайқаб олгандай оқ, қулинг ўргилсин мома қаймоқ! Вой дод, бойнинг қутурганича ҳам бор экан. О, хонасаллот бой-ей, дидинг жойида! *(Жамилага.)* Ҳой синглим, менга қара, ахир эринг ўғри боши, ундай ярамас одам билан бирга туриб нима қиласан? Биз уни зиндонга ташлаймиз, дорга осамиз!

Ж а м и л а. Мингбоши почча! Бу ҳаммаси ёлгон, бўҳтон! Шўринг қурғурга тухмат! Ахир, қози домлангиз ҳам порани катта олиб, бойнинг деганини деяпти-да.

Қодирқул. Мақсадга кел!

Жамила. Мен золим бой тепасидан сизга арз қилиб келдим. Мингбошимиз бўласиз, ҳақиқат қилинг! Бойнинг жазосини беринг. Эримни қутқаринг!

Қодирқул. Хўп. Ҳақиқат қиламан! Биргина бойни эмас, каттароғининг ҳам адабини бериб қўйишга ярайман! Хўп, яхши қиз, аввал эрингни ҳақиқат қилайлик, қани. (*Ўзича.*) Бай-бай-бай! Бундақанги тиниқ хотинни умримда биринчи мартаба кўришим. (*Жамилага.*) Агар эрингни шу оғир жинойтдан қутултириб юборсам, менга нима берасан?

Жамила. Мен сизни ўла-ўлгунча дуо қилай, лойиқ кўрсангиз чўрингиз бўлиб, эшигингизни супурай! Киригини ювай. Болаларингизни елкамдан тушурмай катта қилай, мен бенаво бечорага ёрдам беринг!

Қодирқул. Хўп, ёрдам берай. Лекин бой билмасин. Қани юр, бошлаб мен сенга эрингни кўрсатай.

Жамила севиниб ертўлага томон юради.

Йўқ, бу ёққа юр! (*Меҳмонхонани кўрсатади.*)

Жамила. У меҳмонхона-ку? Эрим у ёқда нима қилсин?

Қодирқул. Ертўлага, меҳмонхона орқасидан йўл бор, холос. Эринг шу ерда, юравер! Қани юр, оппоқ қиз.

Жамила оёғи тортмай меҳмонхонага киради. Жамила киргач Қодирқул эшикни бекитиб олади, бир оз ўтгач, ичкаридан Жамиланинг фарёди эшитилади.

Жамила. Дод дейман, тегма менга! Бу нима қилганинг! Ноинсоф, худо беҳабар! Вой дод! Улим берсин сендай мингбошига!

Холмат ҳовлиқиб киради.

Холмат. Мингбоши почча, мингбоши почча! (*Додни эшитиб.*) Эй, ким бу? Жамиланинг товуши-ку? О бадбахт-е, нима қилдим, шошма (*Эшикни қаттиқ қоқди.*) Мингбоши додхо, ҳой мингбоши додхо!

Қодирқул. Қимсан?

Холмат. Бой отам келяптилар! Меҳмонлар билан.

Қодирқул ярим яланғоч пайпасланиб, йиқилиб, тургилиб
ичкаридан чиқади.

Қодирқул. А? Бой?

Жамила (сочлари гижимланган, кўйнаги йиртил-
ган, юзлари тилинган ҳолда чопиб чиқади). Ху соқолинг
гўрда чирисин, сендай мингбошининг!

Қодирқул. Йўқол, сочи юлуқ бадбахт!

Жамила. Мингбоши бўлмай ўл, беномус!

Хонзода. Ака! бу нима қилганингиз? Яхшими
шу ишингиз!

Қодирқул. Холмат! Холмат! Ҳайда бу бузуқини,
ҳайда! Эримни нега қамадинг, нега урасан деб соқолим-
нинг ярмини юлиб олди, шапшак. (Соқолини силар.)
Бойнинг дидига лаънат! Ҳали келиб-келиб шу расво хо-
тинни яхши кўрганми?

Холмат. Хафа бўлманг, мингбоши додхо! Бу ўзи
ҳали хом... Пишмаган... Соқолингизнинг ярми омон қопти,
шунга шукур қилинг.

Хонзода. Ака, шу қилганингиз инсофдан эмас-
да? Юр, жоним, бу ёққа юр! (Жамилани олиб кириб
кетади).

Қодирқул. Соқолимнинг ярми қўлида кетди, бад-
бахтнинг.

Холмат. Яхши ҳам келганим, йўқса зиёфат деб нах
жанозангизнинг тепасидан чиқар эканман!

Қодирқул. Кўп пашшахўрда бўлма! Ма ушла!
(Пул беради.) Юз сўм, бировга айтиб юрма!

Холмат. Улибманми, мингбоши почча (Ўзича.) Фо-
фирдан бўлакка айтсам нон қорнимга урсин!

Ҳасан (ҳовлиқиб келиб). Додхо, меҳмонлар кели-
шиб қолдилар!

Қози, имом (киришди). Додхо, меҳмонлар кели-
шиб қолишди!

Қодирқул. Чиқинглар! Чиқинглар!

Кўпчилик ҳокимтўранинг истиқболига чиқади.

Латифжон! Столга қаранг! Ҳасан!

Ҳасан. Лаббай, додхо!

Қодирқул. Поёндоз ташла! Холмат!

Холмат. Лаббай, додхо!

Қодирқул. Сен извошларга қара! Қулмат, сен кў-
чага ва ҳовли атрофларига қоровул қўй! (Чиқади.)

Бир оздан сўнг савлат ва дабдаба билан ҳокимтўра, ҳостини, пристав кирадилар, уларнинг орқасидан Солиҳбой, қози, домла-нимом ва бирюча мударрвие аҳлирасталар, мингбошига яқин одамлар киришиб, саҳнани тўлдирадилар.

Қози (*қўлини баланд кўтариб*). Омин! Алҳамдулиллоҳу аҳаду воҳид!

Ҳамма. Омин!

Қози. Саловат вассалом бўлсин ул ҳаллоқи оламгаки, раҳмону раҳимдир. Худоё худовандо, поко парвардигоро, воҳидлигинг ҳақи, ҳурмати, ул кибриёназар хошмат маоб, император аъзам оқ подшоҳ Николай Александрович ҳазратларининг ва унинг завжайи муҳтарамалари Александра Федоровнани ва вориси тожу тахт жаҳон кушойи валиаҳд Сергей Александровични ва жамиъий авлод-аждод, аркони давлатларини барча осмоний балолардан ва ногаҳоний ажалдан омон сақлагил, омин!

Ҳамма. Омин!

Қози. Худоё худовандо, бизнинг олий жаноб ҳокимтўрамизни ва завжайи муҳтарамасини, пристав жанобларини ва жамиъий умаройи-умуроти салтанати баровнақларини сарбалдо қилгайсан, омин оллоҳу акбар.

Ҳамма. Оллоҳу акбар!

Бой. Тўражон, биз қулбаччаларингиз, амр-фармонингизга ҳозирмиз.

Қодирқул. Мен учун не бахтли кундирки, тўрамиз, қоронгу кулбамни ёритдилар!

Ҳоким. Мингбоши, сизнинг қўл остингиздаги фуқароларнинг ҳолу аҳволи нечук?

Қодирқул. Ҳамма осойишта! Тинчлик, тўражон!

Ҳоким. Елгон! Бизнинг олган маълумотларимизга қараганда аллақандай таги паст, ялангоёқ, бадшакл ўғри, муттаҳамлар, подшоҳ ҳазратларининг Солиҳбойдек содиқ фуқароларининг молу мулкани талаб, шариат мустафойўлида хизмат қилиб келаётган муҳтарам қози ва уламоний киромларимизга озор берар эканлар. Ҳолбуки Туркистон бойлари ва ҳурматли зотлар, олампаҳоқ подшоҳ ҳазратларининг найзаси ҳимоясида тинч ва осойишталик билан кун кўриб келганлар, давлатманд бўлганлар ва бундан сўнг ҳам шундай роҳат-фароғатда яшамоқлари керак. Паники император аъзамнинг содиқ фуқаролари роҳатиши аллақандай бебош, муттаҳам ўғрилар бузсалар! (*Столга уриб.*) Бу ярамас ҳол! Сиз билан мен ҳар бир

ҳурматли зотнинг боши учун жавобгармиз! Мен зиёфатингизга ўтирмай туриб, савол сўрайман: Ғофир ўғрини биласизми?

Қодирқул. Биламан! Биламан, тўрам! Бойнинг хизматкори, хўжайиннинг пулларини ўғирлаган, ўғри! Шариат пешволарини ҳақорат қилган бир динсиз!

Ҳоким. Чора кўрдингизми? Ахир, сиз мингбоши, ўзингиз мусулмонсиз! Дин-исломнинг ривожи учун кеча демай, кундуз демай хизмат қилмоқ, шариат пешволарига ёрдам кўрсатмоқ, сиз билан бизнинг вазифамиз! (Домлаларга.) Хўш, шариатга тил тегизган осийни нима қилмоқ керак?

Домла. Ундай нобакорни сангсор қилмоқ ҳар бир мўмин учун фарзи айнадир.

Қодирқул. Ундай малъунни бир онда йўқ қилмоқ керак. Бу тўғрида кўп зикр қилинди, лекин парво қилинмади. Жамоат! Кўрдингизми! Бовужуд ҳоким тўранинг ўзлари ғайри дин бўла туриб, шариатнабиулло учун қандай жон чекмоқдалар. Илоҳи шу ҳоким тўрамизнинг ўлган ота-оналарининг жонини худо жаннатда қилсин!

Ҳоким. Қани, нима чора кўрдингиз?

Қодирқул. Бир оз ҳаяллаган бўлсак-да, тутиб келтирдик, калтакладик, қамадик. Энди жанобингизга маъталмиз!

Ҳоким. Олиб чиқилсин!

Калтакланган Ғофирни олиб чиқадилар.

Бой. Тўражон, арзимиз шуки, бебош бузуқи биргина шариатга эмас, балки подшоҳ ҳазратларининг шаънига ҳам ёмон гаплар айтган. Бадбахт Намоз ўғри ҳам шундай ифлосларнинг бири эди. Бу ҳаромни олдинроқ қўлга олдик, йўқса бу ҳам ўз атрофига бир неча гадоёларни тўплаб, ҳукуматни анча овора қилган бўлар эди. Ана Холмат, менинг содиқ хизматкорим, ўзи камбағал, унга ҳам қўтқи солган, йўлбосарликка чақирган.

Холмат. Ие, анавини қаранг! Ҳай-ҳай! Бой ота, ёлғонни роса ҳам ямламай ютасиз экан. Қачон менга қўтқи солган?

Бой. Жим, бадбахт!

Холмат. Ёлғон гапирманг!

Қози. Ўзинг ёлғон гапирасан!

Холмат. Елғон гапирган етти мазхабда мусулмон
эмас. Гофирда гуноҳ йўқ!
Қодирқул. Жим бўл, ит!
Холмат. Жим бўлмайман!
Ҳоким (имлаб). Олинг.

Холматни боғлайдилар.

Холмат. Ҳой ҳоким! Сенинг ҳақиқатинг шуми?! Сен-
га ҳақиқатни уқдириш тошга азон айтиш билан баравар-
га ўхшайди-ку?! Гофирда гуноҳ йўқ! Мингбоши, ҳақиқат
қил, бўлмаса ҳали онангни, ўсма-сурмасигача қолдирмай
сўкиб ташлайман!

Қодирқул. Олиб чиқ!

Холмат. Ҳай, ҳақиқат борми, ҳақиқат!

Олиб чиқадилар.

Ҳоким. Бу нима гап, мингбоши?! Шундай қўрқинч-
ли одамлар бор экан-у, сиз бўлса бепарво қолаверган-
сиз!

Қодирқул. Тавба қилдим, тақсир!

Бой. Қодирқул мингбоши раҳмдил одам.

Ҳоким. Қамчинингиздан қон томмас экан, тартиб ўр-
натолмайсиз, боёнларимизнинг молу-мулкани, роҳат-фа-
роғатини ҳимоя қилолмайсиз!

Қодирқул. Тавба қилдим, тақсир, тавба қилдим!
Бугундан бошлаб, мен бу ифлосларнинг илдизини қуру-
таман! Мен учун шу танбихингиз бас.

Гофир. Ҳой ҳоким! Бу золим мингбошининг калтак-
лари остида суякларим эзилди, мадорим битди, шундай
бўлса ҳам икки оғиз гапираман. Қулоқ беринг!

Кўчада оломоннинг говур-гувури.

Ҳоким. Нима гап, нима шовқин?

Қодирқул. Шундай, кўчадаги бекорчи одамлар
сизни зиёрат қилгали келган эканлар. Паст одамлар бўл-
гани учун зиёратингизга киргизмадим.

Гофир (қайнаб). Елғон! Улар менинг дўстларим!
Улар яланғоч чорикорлар! Оч, гадо, бошпанасиз косиб-
лар, булар менга ўхшаган қўл кучи билан қора кун кўрув-
чи бечоралар! Зулм, солиқ, пора, жузья, муҳрона каби
офат-балолар чангалида хонавайрон бўлган кафангадо-
лар! Улар менинг бошимга тушган тухматга тоқат қилол-
маганлар! Золим Солиҳбой, қонхўр мингбошилар томони-
дан кемирилган, уларнинг темир панжаси билан жафо-

каш кўкраги йиртилган, инсонлик ҳуқуқини талаб қилгани, номусини талашгани учун оғиз-бурни қонга тўлган мендай ғариб бенаво дўстини ҳимоя қилмоққа келганлар, булар! Айтинг, буюринг, улар кирсинлар! Улар сизга аризи ҳол қилмоқчилар! Бойлардан, мингбошилардан тортган жабру жафо, кулфат-аламлари тўғрисида сизга гапирмоқчилар! Мен энди ўзимни ёқламайман. Тўйиб кетдим бу кулфатлардан! Мен ўзимни балоларга, ўтларга отдим! Лекин шу нотавонларни, шу бағри қон бечораларни ёқлайман! Мен ҳам бир вақтлар шу шўринг қурғурларни бойнинг дарвозасидан уриб ҳайдаган, қувлаб солган эдим! Уларнинг дарду ҳасратини тушунмаган, сезмаган эдим! Менга у кўз ёшларининг сири, у оҳу-фарёдларнинг маъноси энди баралла маълум бўлди! Кўзим очилди, улар ҳақ экан! Шуларга раҳм қилинг, шафқат қилинг дейман! Менинг гуноҳим йўқ! Отамнинг бели шу бойнинг хонадонида дол бўлди! Йигитлик кучимнинг қаймоғини бой олди, мен уни бой қилдим! Энди бу қутурган бой менинг хизматларимнинг эвазига менинг ёш жонимга жафо қилаётир, жафо! Менинг томирларимда қон эмас, ўтлар оқмоқда, ўтлар! Ҳоқим тўра! Раҳм қилинг! Наинки дунёда адолат, ҳақиқат деган нарса шунчалар оёқ ости қилинса?! Шунчалар букилса! Йўқ, ҳақиқат букилар, лекин синмас! Ахир, биз бечоралар нима гуноҳ қилдик? Бу ёруғ дунёга нима учун келдик? Наинки муҳаббат, дўстлик, мурувват, одамгарчилик деган улуғ гапларни бозорга олиб чиқсалар, пучак пулга сотсалар! Бу жабр-жафоларнинг охири борми? Мен қон ютган, қон қусган халқ номидан гапираман! Халқ номидан арз қиламан сизга! Ҳақиқат борми сизларда?

Ҳоқим (*таскин ва парвосизлик билан*). Хўп! Арзингни эшитаман! (*Офицерга.*) Ҳайданг! Уринг! Кўчада ит ўрмаламасин!

Офицер ва бир қанча **миршаблар** чиқадилар, кўчада хуштак товушлари.

Овоз. Биз ҳақиқатни айтамиз!

Овоз. Ахир, унда гуноҳ йўқ!

Овоз. Золим бой унга тўхмат қилди, жабр қилди!

Овоз. Бу жабру жафоларнинг охири борми?

Ҳоқим. Хўп! Мен адолат юзасидан сўрай: айтингиз жамоат. Гофир ўғрими, тўғрими?

Эксплуататорлар. Ўғри тақсир, ўғри!

Ҳоким. Подшоҳга қарши исёнқорми?
Эксплуататорлар. Исёнқор! Гуноҳқор! Осий!
Халқ (*кўчада*). Елғон! Адолатсизлик! Ҳақсизлик.

Пристав ёзилган қоғозни ҳокимга беради.

Ҳоким. Гап тамом. Менинг учун бундай улғу зотларнинг бир калима сўзи муътабардир. Бойлар, шариаат пешволари, қозилар ҳеч қачон ноҳақ гапни гапирмас. (*Қоғозга қўл қўяркан.*) Бундай қўрқинчли, хавфли одамнинг яшар жойи узоқ ва даҳшатли Сибирия! (*Қўл қўяр.*)

Жамила (*отилиб чиқиб*). Ғофиржон!

Ғофир. Жамила! (*Бағрига босар.*)

Жамила (*ўзини ҳокимнинг оёғига ташлаб*). Тўражон, арзим бор, эшитинг, тўражон!

Ҳоким. Гапир!

Жамила (*ўзича*). Вой, мен нима деб арз қилай, қандай сўз борки, бунинг кўнглини юмшатоғса, менинг дардимни, юрагимни очиб беролса? Йўқ! Тилим қалтирайди, тилим тугилади! (*Ўзини тутиб.*) Ҳа-ҳа, Тўражон, шу бечора йигит менинг эрим, мен бир ғариб хотинман, эримнинг гуноҳи йўқ. Мен сизнинг чўрингизман, шафқат қилинг, бу йигит менинг ҳаётим, борлигим, ундан жудо бўлсам менинг ўлганим! Ахир, мен дунёга... (*Йиғлайди.*)

Ҳоким. Қалта қил!

Бой. Кўп чўзма! Шарманда қилдинг! Ҳаё борми сенда!

Жамила. Ҳаё беномусда бўлмайди! Ҳаёсизда номус бўлмайди, (*Ҳокимга.*) Тўражон, мен сизни дуо қиламан, бола-чақангизнинг эгилигини кўринг, дунё тургунча туринг, мени қийнаманг, мени хазон қилманг!

Ҳоким. Йўқ, ҳукм қатъий. Ғофир бир умр Сибир қилинди! Сен бўлак эрни ахтар! Овора бўлма! Ёш хотин экансан, ўзингни қийнама!

Жамила. Жон тўражон! Эшигингизни сочларим билан супурай, ялинаман, тўражон, ахир тухмат! Раҳм қилинг, айланай тўражон! (*Тиз букиб ялинар.*)

Ғофир (*тутақиб*). Жамила! Жамила! Бас! Тур ўрингдан! Агар сен мени севсанг, агар муҳаббатинг чин бўлса, тиз букма, ялинма бу итларга! Кўкрагингни баланд кўтар! Жамила, тиз чўкиб яшагунча тик туриб ўлмоқ яхшироқ! Номуссиз ҳаётдан, номусли ўлим минг мартаба ортиғроқ!

Ж а м и л а. Йўқ! Йўқ! Тўражон! Хафа бўлманг, у ўзи шунақа! Ахир, бечора калтак остида ақлдан адашган, шафқат этинг менга! Унинг гапларидан хафа бўлманг!

Ғ о ф и р. Жамила, агар яна шу малъунларнинг оёғига йиқилсанг, ўз номусингни, одамгарчилигингни оёқ ости қилсанг, лаънат дейман сендай вафодор хотинга!

Ж а м и л а (қаттиқ сесканиб). А? (Сочларини чанг-галлаганча Ғофирга тикилади.)

Ғ о ф и р. Тур ўрнингдан! Кел жоним! Видолашайлик. (Қучоғини очар.)

Ж а м и л а (бир оз саросималаниб). Ғофиржон! (Ўзини унинг қучоғига отади.)

Ғ о ф и р. Кел, қутурган итлар ҳаром қилмасдан туриб, шу тоза юзларингдан охирги мартаба ўпай! Бу золимлар юрагимни суғуриб оладилар, қуруқ жасадимни сибир қиладилар холос!

Ж а м и л а. Ғофиржон! Сиз Сибирдан келарсиз, яшарсиз, лекин мени бу золимлар ундан ҳам қўрқинчли, ундан ҳам қоронғу зиндонга ташлайдилар! Лаънат сен кўнгли қораларга!

Б о й. Олиб кир бу беадаб хотинни!

С и ф а т б у в и, Х о н з о д а л а р Ж а м и л а н и н г қўлидан ичкарига тортадилар.

Ғ о ф и р. Хайр, Жамилам!

Ғофирни городовойлар, миршаблар кўча томонга тортадилар.

Ж а м и л а. Хайр, Ғофиржон, бир умр хайр! Сенга бевафолик қилмайман!

Ғ о ф и р. Хайр, Жамилам!

Ғофирни кўчага, Жамилани ичкарига қаттиқ судрайдилар.

п а р д а.

ТҲҮРТИНЧИ ПАРДА

Бойнинг ясатилган уйи. Жамиланинг бойга никоҳ қилинганига беш-олти кун бўлган.

Ж а м и л а. Қуш эдим, қанотимни қайирдилар, гул эдим, булбулимдан айирдилар. Сибир... Сибир... Қандай қўрқинчли, хунук бир от... Тилга олсам, этларим жунжикади. У қанақа жой бўлса экан? Борсаммиқан?

Ҳе, мен нима дияяпман? Қасрга ҳам бора оламан! Мени бу темир қафасга солдилар, ихтиёримни қўлимдан олдилар. Айланамда қанча пойлоқчи, қанча қоровуллар бор. (Кулиб.) Мен энди бой хотинман, ҳа, ҳа, ҳа. Бой хотин! Гофиржон менга номаҳрам! Уҳхў, қанча йиғладим, йиғлай берсанг кўзининг ёши ҳам тугаб қолар экан, кўни-киб ҳам қолар экансан киши. Мана энди йиғламайман ҳам. Кўзимга қатра ёш ҳам келмайди. Ўлимга ҳам тик қараб тура бераман. Не қилай? Яшаш учун курашдим, олишдим, бошимга тупроқ сочиб, фарёд кўтардим, фойдаси тегмади, кўз ёшларимнинг ариқда оққан сув чоғлик қадру-қиммати бўлмади. Биров, нимага йиғлайсан, деб сўрамади. Ҳа, мендай бахти қоранинг кимга кераги бор? Хонзода бўлса худди қарғадай гўштимни пойлаб, тепамда учади. Ҳе, шу экан-да!

Ҳ о ж и о н а киради.

Ҳ о ж и о н а (кулиб). Қизим Жамилахон! Менга, келинг, демайсан? Ҳожионага салом бермайсан?

Жамила салом беради.

Баракалла, қизим, баракалла... Мен икки йўл ҳаж қилган, художўй, батавфиқ хотинман! Муслмонларга ёмонликни асло раво кўрмайман. Дил озорни худо бандам демас-а. Мен сени ўз онангдан зиёда яхши кўраман. Сенга икки оғиз шариятдан-тариқатдан гапирай, деб кирдим, болам.

Ж а м и л а. Гапиринг, Ҳожиона, гапиринг... Кўнглим шундай қоронғу... зора ёриси...

Ҳ о ж и о н а. Қизим, ҳали ўн гулингдан бир гулинг очилгани йўқ. Ҳожионадай тақводор, меҳрибон, бадавлат хотинга келин бўлиш ҳар қандай қизнинг бахтига учрамайди. Шукур қил, болам! Энди ўша Гофирни эрдан чиқар. Қундошларингга эҳтиёт бўл... Улар берган овқатларини ема! Эрингни яхши ҳурмат қил! Уни кўрганда бош эгиб салом қил! Дарров бориб, салла, тўнини ол! Махсинини ўзинг торт. Эрингга секин гапир, товушингни кимса эшитмасин... Унга сира тик қараб гапирма, гуноҳ бўлади. Эринг билан бир қаторда мени ҳам ҳурмат қил, савоб бўлади! Шундай қилсанг бахтинг очилади! Мана сенга кўрмана! Ўз бисотимдан! (Арзимаган бир нарсани беради.) Сени помоз ўқимайди дейишади... Беш вақт но-

мозни қанда қилма! Бўлмаса уйингдан парйшталар қочади. (*Ҳожина номоз ўқир.*) Мен энди чиқай. Эрингни бугун хурсанд қил, тузукми болам. Худо, мўминларга тавфиқ бер, кўпнинг қаторида имонимни басаломат сақла! (*Чиқар.*)

Хонзода (*вазмин кириб*). Хўш, жавоб? Уйладингми?

Жамила. Аяжон, ахир мен буни қандай қиламан?

Хонзода. Гап битта! Сен қиласан, биламан, сен бойни ёмон кўрасан, ёлғиз мен сени ундан қутқараман. Сен бойнинг хотини эмассан. Никоҳнинг қиммати йўқ, чунки сен рози бўлмагансан, тўғрими?

Жамила. Тўғри, аяжон!

Хонзода. Яна қайтариб айтаман! Сен бойнинг хотини эмассан!

Жамила. Айтганингиз келсин, аяжон!

Хонзода. Сен бойнинг чипчиғидай меросига даъвогар бўлмайсан.

Жамила. Бойнинг мероси, мол дунёси сизники.

Хонзода. Кўзингни оч, бой бугун сенинг ишингни тугатади. Бошқа гап йўқ!

Жамила. Аяжон, қўрқитманг! Бойнинг менга кучи етмайди!

Хонзода. Девона, унга Сифат бувига ўхшаган ялмоғиз кампирлар ёрдамлашади.

Жамила. Аяжон, қандай ваҳма гапни айтдингиз!

Хонзода. Сен шу ишни бажар! Бойдан қутулсан, мен бўлсам ўз мақсадимга етаман.

Жамила ўйга ботади.

Жамила. Аяжон, хўп, унадим. Беринг.

Хонзода. Мана (*Бир шишада заҳар беради.*) Борди-ю сен мерос тўғрисида оғиз очсанг?!

Жамила. Йўқ, аяжон, йўқ. Кўнглингизни тўқ тутинг. Ҳеч қандай мерос, мол, (*тағкидлаб*) дунё менга керак эмас. Ҳаммаси сизники бўлсин.

Хонзода. Мен сенга мастава киритаман, шунга сол, бойга ичир. Хайр, ҳушёр бўл, қўрқма! (*Чиқади.*)

Жамила. Қандай яхши бўлди-я! Заҳарли илон чуқук тилларини қалтиратиб, менга марҳамат қилди, марҳамат! (*Дорини бекитади, бойнинг товуши эшитилади.*) Ана азроил! Келаяпти! Жонимни олмоқчи. Юрагим ўй-

найди, худо, куч-қувват бер! Шарманда қилма! Шу золимнинг панжаларида мени ҳалок қилма! Йўқ, қўрқаман! (Пауза.) Жамила! Ўзингни тут, қўрқма, бўшашма, маҳкам бўл!

Бой кирар.

Бой (Жамилага яқин борар.) Оппоғим, жонгинам, кел энди! Ахир, хуноб қилдинг-ку? Тасаддуғинг кетай! Сени олгунча, сени қўлга туширгунча озмунча дунё сарф бўлдимиз? Битта ҳоким тўранинг ўзига икки минг сўлкавой кетди, наҳотки беш кундан бери мени қийнасанг?! Майли, алами эсдан чиқсин, юпансин, дедим. Сабр қилдим, бугун охирги кун! Кел! (Тортади.)

Жамила. Йўқ, йўқ! Яқин келманг! Қўрқаман! Нар боринг!

Бой. Гофир ўғридан ҳам қўрқармидинг? Кел, кўп таранг қилаверма! (Ҳирс билан осилади.)

Жамила (бой билан олишиб.) Тегманг, тегманг!

Бой. Жамилахон, ахир инсофинг борми, йўқми?

Жамила. Яна, уч-тўрт кун сабр этинг! Эримнинг дардини бир оз унутай!

Бой. Шунақами? Битта гадо учун шунча азабозликми? Энди Гофирни оғзингга олма! Уни эсингдан чиқар! Сенга у номаҳрам! Сенинг эринг мен бўламан!

Жамила. Сиз эрим?

Бой. Ҳа, сенинг эринг мен бўламан! Шунча берган азобинг бас!

Жамила. Йўқ.

Бой. Сенинг нолишингга қарамайман!

Жамила. Йўқ, тегманг! Қочинг!

Бой. Қандай ўжар, ярамас хотинсан!

Жамила. Бўганим шу!

Бой. Шунақами? Кўнмайсанми?

Жамила. Кўнмайман.

Бой йўлакка бориб имлайди, Сифат буви киради.

Сифат буви. Айналай Жамилахон! Бойни хафа қилма, тақдирга тан бер!

Жамила. Йўқол, жодугар!

Сифат буви. Шундайми? Тошдай оғир қўлларим бор, бунга ҳеч ким тўриш беролмаган. Қани, бой, дадил бўлинг, келинг!

Жамилага ташланадилар, қийнайдилар.

Ж а м и л а. Шошманг, бой ота, шошманг! Худо хайрингизни берсин, шошманг! Ахир, мени эшитасизми, мен, бой ота, ахир... *(Йиғлайди).*

Б о й. Нима дейсан?

Ж а м и л а. Хўп, хўп. Мен розиман! Бой ота, розиман. Аммо ҳозир жуда қўрқдим. Узимни пича босиб олай.

Б о й. Йўқ, бўлмайди!

С и ф а т б у в и. Бу ўлгир сизни яна алдайди.

Ж а м и л а. Агар алдасам, ниятимга етмай ўлай. Мен бугун сизники бўламан. Энди тақдиримга тан бердим, лекин ҳозир эмас, бир оз туринг, бой ота! Онамни чақиринг, унинг ҳам олдидан бир ўтай.

Б о й. Онанг кўнган.

Ж а м и л а. Уз оғзидан эштай.

Б о й. Хўп, бу сафар ҳам унадим. Бор кампир, чақир.

Ж а м и л а. Сиз энди, бой ота, бир оз холи қўйинг, онам билан гаплашай.

Б о й. Хўп! *(Чиқади).*

Раҳима хола киради.

Раҳима хола. Жоним қизим!

Ж а м и л а. Онажон! *(Қучоқлашадилар.)* Онажон! Сиз розимисиз?

Раҳима хола. Қандай қилайлик, қизим, рози бўлмай иложимиз қанча, бўлар иш бўлди, энди кўнасанда, болам.

Ж а м и л а. Сиз рози бўлсангиз бас! Айтганча, укам Олимжон неча ёшга кирди?

Роҳима хола. Ун бирга энди қадам қўйди, болам.

Ж а м и л а. Ҳали ёш экан, рўзгор тебратолмас экан, онажон! Ғофир сизни боқар эди, бой жуда хасис, ўзим учун эмас, сиз учун йиғлайман, сиз учун. Энди сиз кимларга зор бўласиз, кимларнинг кўзига мўлтираб қоласиз, кимларга бир бурда нон учун қўл чўзасиз, онажон! *(Осилиб йиғлайди.)*

Раҳима хола. Болам, нима деганинг бу?

Ж а м и л а. Йўқ онажон! Йўқ! Йўқ! Узим шундай, онажон, шундай. Бой хасис, сизга ҳеч нарса орттириб беролмайман.

Раҳима хола. Майлинг, қарамасанг ҳам қизим!
Омон бўлсанг, шунинг ўзи катта давлат.

Жамила. Онажон, укамни бойларнинг хизматига берманг, бир илож қилиб, бировга бериб ўқитинг, мен учун койимасангиз ҳам бўлади, мени қарғаманг, қарғаманг бадбахт қизингизни, онажон! Қандай иссиқ, меҳрибон кўкрак бу! (*Бошини Раҳима холанинг кўксига қўяр, йиғлар*). Нима қилай, иложим йўқ. (*Бирдан қўрқинчли бир фикр келар.*) Онажон! Болам нима бўлади, болам?! Ахир, мен унга зўр умидлар боғлаган эдим, мен уни ўқитарман деган эдим, у менга Ғофиржондан бир хотира эди, ахир, она, ўзингиз ўйланг, болам кундошлар қўлида хўрланадими?

Раҳима хола. Мени кўп йиғлатма? Қандай қиласан?! Болангга эҳтиёт бўл! Анави кампир ўлгир бойнинг буйруғи билан болангни эзиб ташламоқчи экан!

Жамила. А? Эзиб ташламоқчи?

Раҳима хола. Болангни ўзим елкамга кўтараман, ўзим катта қиламан, бойга зор қилиб қўймайман, бойга тирноғини ҳам кўрсатмайман, чарх йиғриб боқаман, эшитмаганмисан, болалик уй бозор, боласиз уй мозор. Мен унга ҳали мана дўппичалар тикиб қўйдим. (*Кўрсади.*)

Жамила (*дўппини бағрига босиб*). Айланай оймдан, қандай чиройлик гуллар солибсиз! Ҳа, майли, бойнинг айтганига кўнаман, сиз розимсиз?

Раҳима хола. Розиман, бўлак иложимиз йўқ, болам, тақдирга тан бер. (*Қучоқлашадилар.*)

Жамила. Бас, онажон, бас! Менга шуниси бас.

Раҳима хола йиғлаб, чиқиб кетади.

(*Жамила дарров кўрна қатидаги заҳарни олади.*) Бечора бола, безовталанади... Сезади шекилли... Билмайман, ўғилмидинг, қизмидинг, киприкларинг узун бўлармиди? Қандай яхши одам бўлар эдинг? Ёки Ғофирдек бахтсиз, онангдек пешонаси шўр бўлиб туғилармидинг? Онанг бадбахт, онанг бераҳм, онанг одамхўр, лекин не қилайки, болам, иложим йўқ, толпинма, ялинма, ёлборма, иложим йўқ, бўлак йўл йўқ! (*Заҳарни ичади.*) Шўринг қурғур, биз хотинларнинг кучи шунга етади. Бағри тош она, нима қилдинг?! Ана, дод дейди! Ўзини уради. Ана, жим қолди! Тилкаланди бола бечора! Э, оғу! Навбат

менга келди, кучингни кўрсат! Юракларимни ўй, томирларимни қирқиб ташла! Упкаларимни теш! Баракалла! Баракалла! Зўр экансан! Бўғиламан, бўғиламан!

Бой (*кириб*). Жамила!

Жамила. Бой! Мана Жамила тайёр! Сен бир ёлғиз мени эмас, ёш бир гўдакнинг ҳам уволига, қарғишларига қолдинг, золим бой!

Бой. Ҳай, одам борми, одам!

Раҳима хола, Хонзода, Сифат буви ва бошқалар
ҳовлиқиб кирадилар.

Жамила. Онажон!

Раҳима хола. Вой болам! (*Кучоқлайди, ҳушидан кетади.*)

Бой. Бу нима гап? Бу қандай гап?

Хонзода. Жамила! Жамила!

Пошшо ойм (*ҳовлиқиб кириб*). Жамилахон, нима бўлди. Жамила!

Бой (*саросимада*). Бу қандай бало, бу қандай офат!

Ҳасан (*ташқаридан*). Бой ота! Сизни ҳоким тўра чақирапти! Тез борар эмишсиз!

Бой. Нима гап?

Ҳасан. Ғофирнинг дўстлари саройингизда, заводингизда иш ташлаганлар! Қўзғолон кўтарганлар!

Жамила. Ғофирнинг дўстлари!

Бой. Бу қандай бало! Уларнинг ҳаммасини бўғиш керак! Улдираман, бўғаман! (*Чиқади.*)

Ҳожиона (*кириб*). Яна, ким ўлди? Бу қандай бало?!

Жамила (*хотинларга*). Йўқол ҳаммаларинг. Йўқол номус, юрак ўғрилари, кўзимдан йўқол! Қас-соблар, бағри қора калтакесаклар, илонлар, чиёнлар. (*Кўлига кирган нарсаларни уларга отади.*)

Хонзода, Сифат буви йиқилиб, туртиниб қочиб кетадилар.

Онажон! Ғофиржон! Унутма мени! Болангни ўлдирган, хотинингни хазон қилган бойнинг, бутун бойларнинг жазосини бер! Замонасига ўт қўй, ёндир! Ғофиржон!.. Ғофиржон!.. (*Кучсизланади, ўлади.*)

Парда.

БЕШИНЧИ ПАРДА*

[«... Пардада Гофир Сибирда бир социалист ила ошна бўлиб
ишчилик ҳақини таниб, социалист бўлгани; катр золимлари та-
рафидан темир қамчилар билан айн азоб еб турган чоғда бирда
хуррият бўлиб, буларни банддан озод бўлиб кетувини тасвир
қилингандир».]

* Маълумки, «Бой ила хизматчи»нинг охири пардаси йўқол-
ган. У парданинг мазмуни бу ерда Ҳамза бош бўлган Улка сайёр
драм труппаси томонидан 1919 йилда чиқарилган афишадан ол-
тирилди.